

MTA TK Gyerekesély Műhelytanulmányok 2014/3

Vásárosnaményi kistérség

A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013

Szontágh Éva

**MTA TK
Budapest
2014**

Készült a TÁMOP-5.2.1 támogatásával

Írta: Szontágh Éva

Szerkesztette: Bauer Zsófia

Kiadja az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

1014 Budapest, Országház u. 30.

<http://gyerekesely.tk.mta.hu/>

ISSN 2064-910X

Tartalom

Összefoglaló.....	3
Bevezetés.....	7
1. A helyzetfelmérés módszerei.....	8
1.1. A vizsgálati minta	8
1.2. A kutatás mérőeszközei.....	10
2. Demográfiai jellemzők	12
3. Gazdasági aktivitás.....	18
4. Szegénység és társadalmi kirekesztettség.....	24
4.1. Relatív jövedelmi szegénység.....	24
4.2. Anyagi nélkülözés és a hátrányok halmozódása.....	25
4.3. A családok szegénység érzete	30
4.4. Szociális szolgáltatások igénybevétele.....	33
5. Lakáshelyzet.....	35
5.1. A lakások állapota.....	35
5.2. A lakókörmények külső megítélése.....	38
6. Korai szocializáció, nevelés, oktatás.....	40
6.1. Otthoni nevelési környezet	40
6.2. Bölcsőde.....	43
6.3. Óvoda.....	44
6.4. Iskola.....	47
7. A gyermeki szükségletek kielégítettsége.....	56
8. Egészség.....	63
9. Településsel kapcsolatos vélemények.....	68
10. Gyerekszegénység elleni program	72
Felhasznált irodalom.....	73
MELLÉKLET	76

Összefoglaló

Az országos átlaghoz képest a Vásárosnaményi a fiatalosabb kistérségek közé tartozik.

Ugyanakkor a gyerekszám az elmúlt tíz évben csökkent a kistérségben. Egyedül a 15-17 évesek lettek valamivel többen, az általános iskolások és annál fiatalabbak száma egyértelműen alacsonyabb. Adataink szerint a romák aránya a gyerekek körében az országos átlag közel négyszerese, de a fiatalabb korcsoportokban enyhén csökken a roma gyerekek aránya a nem romákéhoz képest.

A kistérség egyik legnagyobb problémája a foglalkoztatottság alacsony szintje és a magas munkanélküliség. Ebben a szűkös munkahelykínálaton kívül a lakosság alacsony iskolázottsági szintje is szerepet játszik.

Adataink szerint a gyermekes családokban élő aktív korúak 40%-a tekinthető munkaerőpiaci szempontból aktívnak (alkalmazott, vállalkozó, alkalmi munkát végez), ez az érték 13%-kal marad el az országos szinttől. A közfoglalkoztatottság magas aránya (12%) ellenére a háztartások 18%-ában nincsen egy foglalkoztatott sem. A gyermekes családokban élő felnőttek közül tízből négynek legfeljebb általános iskolai végzettsége van, ez nehezíti a munkaerőpiaci elhelyezkedést, növeli a családok szegénységi kockázatát.

A szegénység és társadalmi kirekesztés többféle dimenzióban érinti a kistérségi gyermekes családokat.

A családok alacsony átlagos jövedelmének következtében a gyermekes háztartások fele, a gyermekeknek pedig 58%-a a szegénységi küszöb alatt él. Így a jövedelmi értelemben vett gyermekszegénység mértéke az országos átlagnak több mint kétszerese a kistérségben. Az anyagi nélkülözés terén kevésbé drámai a helyzet: összességében a deprivált és súlyosan deprivált családok aránya megközelítőleg az

országos arányokat mutatja. Ugyanakkor a jövedelmi értelemben szegény családok 65%-a egyben anyagilag nélkülözőnek, 50%-uk pedig súlyosan nélkülözőnek minősül.

A kistérségben élő családok lakókörülményei sok esetben nem felelnek meg a társadalmilag elfogadható elvárásoknak.

A kistérségben a lakások 15%-a szubstandardnak minősül, ez az arány ötszörösen meghaladja az országos átlagot. A szegény családok az átlagos kistérségi színvonalnál is lényegesen rosszabb körülmények között élnek: legalább minden negyedik család és minden harmadik gyermek lakóhelye nem felel meg a társadalmilag elfogadott elvárásoknak. A kérdezőbiztosok véleménye szerint a szegény gyerekek egy jelentős részének (29-45%) lakókörnyezete korántsem ideális fejlődésük szempontjából. Ez leginkább akkor szembetűnő, amikor a térségi összes gyerekes háztartáshoz, és különösen a magasabb jövedelmű háztartásokhoz viszonyítva vizsgáljuk a szegény családok lakókörülményeit.

A rosszabb anyagi helyzetű gyerekek kevésbé inspiráló otthoni nevelési környezetben élnek.

Több közös családi tevékenység, attól függetlenül, hogy anyagi áldozatot igényel vagy sem, gyakoribb a nem szegény, mint a szegény családokban. A legszámottevőbb különbség mégis a fizetős családi programok (mozi, színház, koncert, múzeum) szervezésében jelentkezik. Jelentős az eltérés a könyvekkel való ellátottság, a mesemondás és a gyerekek olvasási szokásai terén is. A közös meséléssel, olvasással, élmények feldolgozásával töltött idő a szegény családok 33%-ában, a nem szegény családok 13%-ában hiányzik. Mindkét családtípusban általános - a családok háromnegyedében mindennapos -, hogy a gyerekek együtt étkeznek a szüleikkel. A kistérségi program keretében terjesztett Biztos Kezdet szemlélet, a beinduló gyerekházak a gyerekek otthoni életminőségére is pozitív hatást gyakorolhatnak.

Az óvodai hozzáférés lehetőségei kedvezőek a kistérségben.

A gyerekek döntő többsége korán, három éves kora körül elkezd az óvodát. Ebben a tekintetben nincsen lényeges különbség a szegény és nem szegény családok gyermekei között. Mivel az otthoni nevelési környezet hiányosságait az intézmények ellensúlyozhatják, ezért örvendetes, hogy a szegény gyerekeknek csak 4%-a kezdi öt évesen, vagy később az óvodát. Igaz, ez arány még így is kétszerese a nem szegény gyerekekének.

Az óvodákról jó véleménnyel vannak a szülők: 90%-uk nyilatkozott kifejezetten pozitívan az óvoda által biztosított személyi és tárgyi feltételekről. Minden negyedik szülő problémásnak érzi ugyanakkor a csoportok magas létszámát, túlszűfolttségét, valamint a gyerekközösség összetételét (sok az erőszakos, verekedő gyerek).

A szegény családban élő gyerekek iskolai teljesítménye rosszabb, mint a nem szegényeké.

A rosszabb anyagi körülmények között élő gyerekek negyedének 3,0 vagy az alatti a tanulmányi átlaga, tizedük évet ismételt, 6%-uk pedig kiegészítő, felzárkóztató osztályba járt. Az alternatív, tanórán kívüli fejlesztő programokhoz, foglalkozásokhoz a szegény és nem szegény gyerekek egyenlőtlenül jutnak hozzá. Mindezek tükrében a tanoda jellegű szolgáltatásoknak erős a létjogosultsága a kistérségben.

Az alacsony jövedelmű családokban a szülők eleve alacsonyabb iskolai végzettséget várnak el a gyerektől, mint a magasabb jövedelmű háztartásokban. A különbség a felsőfokú tanulmányokat illetően a legszembetűnőbb: míg a válaszadók tízből hat nem szegény gyerektől várnak diplomát, addig a szegény gyerekek körében ez az arány tízből kettő. Az óvodákhoz hasonlóan az iskolákban mind a személyi, mind a tárgyi feltételekkel elégedettek a szülők. Problémák itt is a magas csoportlétszámmal és a gyerekközösséggel kapcsolatban merülnek fel, az osztályok túlszűfolttségét pedig a szülők negyede érzékeli.

A kistérségben a gyerekszükségletek kielégítettsége nem rosszabb az országos átlagnál, ugyanakkor a szegény gyerekek az összes szükséglet terén több hiányt szenvednek, mint nem szegény társaik.

A szülők elmondása alapján a gyermekek biológiai alapszükségeit (táplálkozás, ruházkodás) lényegében képesek kielégíteni a családok; azonban ahogy haladunk a „magasabb rendű” szükségletek felé, úgy egyre nagyobb hiányok érzékelhetők. Az alacsonyabb jövedelmű családok gyerekeit az összes vizsgált tételben jobban érinti a nélkülözés, mint a magasabb jövedelműeket. A gyerekszükségletek kielégítettsége terén kialakult pozitív összképet árnyalják a tereptapasztalatok, a szakemberek ugyanis nagyobb arányú nélkülözésről számolnak be, mint a megkérdezett családok.

A kistérségi gyerekek egészségi állapota rosszabb az országos átlagnál.

A kistérségben minden ötödik gyermek alacsony, 2500 grammnál kisebb súllyal született, az alacsony születési súly pedig nagyobb eséllyel vezet egyes felnőttkori betegségek kifejlődéséhez, illetve korai halálhoz. A szülők elmondása alapján a látásprobléma és számos egyéb tartós egészségügyi probléma az országos átlagnál gyakrabban fordul elő a kistérségben. Adataink szerint e betegségek a szegény és nem szegény gyerekeknél hasonló arányban fordulnak elő. Ebből nem feltétlenül következtethetünk arra, hogy a szegény gyerekek legalább olyan egészségesek, mint a többiek, inkább arról lehet szó, hogy a szegény családokban nem is diagnosztizálják ezeket a betegségeket.

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy átfogó képet nyújtson a Vásárosnaményi kistérségben élő *gyermekes családok* helyzetéről, igényeiről, szükségleteiről. A tanulmány ilyen módon kiegészítője a 2012-ben elkészült úgynevezett Kistérségi tükörnek, amely a gyermekekkel foglalkozó *intézmények* helyzetét tárta fel. Jelen helyzetfelmérés gerincét egy 2013-as, gyermekszám szerint reprezentatív kérdőíves adatfelvétel képezi. Ahol erre lehetőség volt, a kistérségi adatokat összevetettük az országos értékekkel. Az országos referencia értékek elsősorban a 2011-es népszámlálás, valamint a TÁRKI Háztartásmonitor 2012-es országos reprezentatív adatain alapszanak; utóbbi felvételben saját kérdésblokkot is szerepeltettünk. A tanulmány egyes pontjain az összehasonlítás alapjául továbbá a 2009-es és 2012-es EU-SILC (European Union Statistics on Income and Living Conditions) indikátorok szolgálnak. A hivatkozás nélküli eredmények a kistérségi kérdőíves felmérésből származnak.

1. A helyzetfelmérés módszerei

A kistérségben élő gyermekes családok életkörülményeinek bemutatását alapvetően egy reprezentatív kérdőíves felvétel alapján készítettük el, a családok megkérdezésével. A kérdőíves adatfelvételt a Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kar Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet Szociálpedagógia Intézeti Tanszék oktatói és hallgatói végezték 2013 októberében. A kistérségben a felmérés tizenkét településen zajlott, a kiválasztás menetét alább közöljük. Kiegészítő módszerként az interjúzást alkalmaztuk, továbbá felhasználtuk a kérdezőbiztosok által készített terepnaplókat is.

1.1. A vizsgálati minta

A kérdőíves adatfelvételhez szükséges reprezentatív mintát többlépcsős, csoportos valószínűségi mintavételi eljárással alakítottuk ki. A települések kiválasztásához a 2011-es népszámlálás, a háztartások kiválasztásához a járási népességnyilvántartás adatait használtuk. Feltételeztük, hogy a gyermekes háztartások életkörülményeit befolyásolja: a háztartásban élő gyermekek száma, a település nagysága, illetve a településen élő romák aránya.

A minta kialakításának első lépéseként a kistérséget alkotó huszonhét településből kiválasztottuk, hogy melyek vegyenek részt a vizsgálatban. Ehhez a településeket csoportosítottuk a nagyságuk (500 fő alatti, 500-1000 fős, 1000 fő feletti települések, kistérségi központ) és a roma népesség aránya (10% alatti, 10-20% közötti, 20% feletti roma népességi arányú települések) szerint. Arra törekedtünk, hogy a fenti kategóriák mindegyike reprezentálva legyen a mintában. Figyelembe vettük továbbá, hogy a kiemelt Gyerekesély programelemeknek helyet adó települések szerepeljenek a mintában. A végleges településmintát a kistérségi program szakembereivel egyeztetve alakítottuk ki. A lekérdezést az 1. táblázatban vastag betűvel kiemelt tizenkét településen hajtották végre a hallgatók, ezek a települések: Aranyosapáti, Barabás, Beregsurány, Gemzse, Gulács, Jánd, Mátyus, Tarpa, Tiszaadony, Tiszakerecseny,

Tiszavid, Vásárosnamény.

1. tábla: A településminta kialakítása a Vásárosnaményi kistérségben

	0-500 fős település	501-1000 fős település	1000 fő feletti település
alacsony roma arány 0-10%	Barabás, Tákos, Tivadar,	Beregsurány, Csaroda, Jánd, Lónya, Tiszaadony, Tizzaszalka, Vámosatya	Aranyosapáti, Kisvarsány, Nagyvarsány, Vásárosnamény (kistérségi központ)
közepes roma arány 11-20%	Márokpapi,	Beregdaróc, Gelénes, Gemzse, Gulács, Olcsva	Ilk, Tarpa
magas roma arány 20% feletti	Hetefejércse, Mátyus,	Tiszavid	Gyüre, Tiszakerecseny

Forrás: Népszámlálás 2011 alapján

Következő lépésként a járási népességnyilvántartás adataiból a kiválasztott településeken gyerekszám szerinti rétegzett mintát vettünk a gyermekes háztartások közül. A háztartásokat az egy-, két- és háromgyerekes háztartás kategóriákon belül véletlen címgenerálással választottuk ki. Mivel a legtöbb gyermekes család a kistérségi központban él, ezért a mintaválasztás során Vásárosnaményban 10%-os, a községekben 25%-os mintavételi aránnyal dolgoztunk. A címlista és pótcímlisták alapján a hallgatók több mint hatszáz háztartást kerestek fel. Több településen a kistérségi Gyerekesély program munkatársai segítették a hallgatókat a családokhoz való bejutásban. A többi felméréshez hasonlóan a célcsoportot a kistérségi központban volt a legnehezebb elérni. A lekérdezés során adódott kisebb mintabeli eltolódásokat súlyozással korrigáltuk, így a súlyozott adatbázis 366 háztartásra és 693 gyermekre tartalmaz adatokat (2. tábla).

2. tábla: A Vásárosnaményi kistérség vizsgált településein élő gyermekes háztartások száma összesen és a súlyozott vizsgálati mintában (db)

település	gyermekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Aranyosapáti	96	60	89	245	24	15	21	60
Barabás	42	23	8	73	11	5	2	18
Beregsurány	37	28	10	75	9	7	3	19
Gemzse	43	21	30	94	11	5	8	24
Gulács	53	24	21	98	11	6	4	21
Jánd	43	24	15	82	9	6	4	19
Mátyus	7	4	7	18	2	1	2	5
Tarpa	114	66	42	222	29	17	11	57
Tiszaadony	29	16	12	57	7	4	3	14
Tizsakerecseny	44	35	30	109	11	9	8	28
Tiszavid	30	16	25	71	8	4	6	18
Vásárosnamény	465	266	96	827	46	27	10	83
összesen	1003	583	385	1971	178	106	82	366

Forrás: Járási népszénelvnyilvántartás 2013

1.2. A kutatás mérőeszközei

Az adatgyűjtés alapját egy kvantitatív kérdőíves adatgyűjtés képezi, amely adatgyűjtést kvalitatív szakértői interjúkkal és terepnaplókcal egészítettünk ki.

A kérdőíves adatfelvétel során a mintába került családokról először egy Háztartás kérdőív alapján gyűjtöttünk információkat a háztartásban élő személyek neméről, életkoráról, iskolázottságáról, gazdasági aktivitásáról, a család szerkezetéről,

jövedelmi viszonyaikról, segélyekhez, támogatásokhoz való hozzáférésükről, lakáshelyzetükről, esetleges díjhátralékaikról, egészségi állapotukról, saját helyzetükhöz való viszonyulásukról. Következő lépésben a háztartásban élő minden gyerekről külön kérdőívet vettünk fel (Gyermek kérdőív), mely feltérképezte a családban élő összes gyermeknél a következő témaköröket: óvodai, iskolai jellemzők, betegségek előfordulása, gyermekszükségletek kielégítettsége, gyermek-szülő kapcsolatának jellege. A kérdőívek kialakításánál a 2011-es helyzet-, igény- és szükségletfelmérés kérdéseit vettük alapul, ugyanakkor tapasztalatok alapján módosítottuk és kibővítettük azokat. A kérdőíveket a mellékletben közöljük.

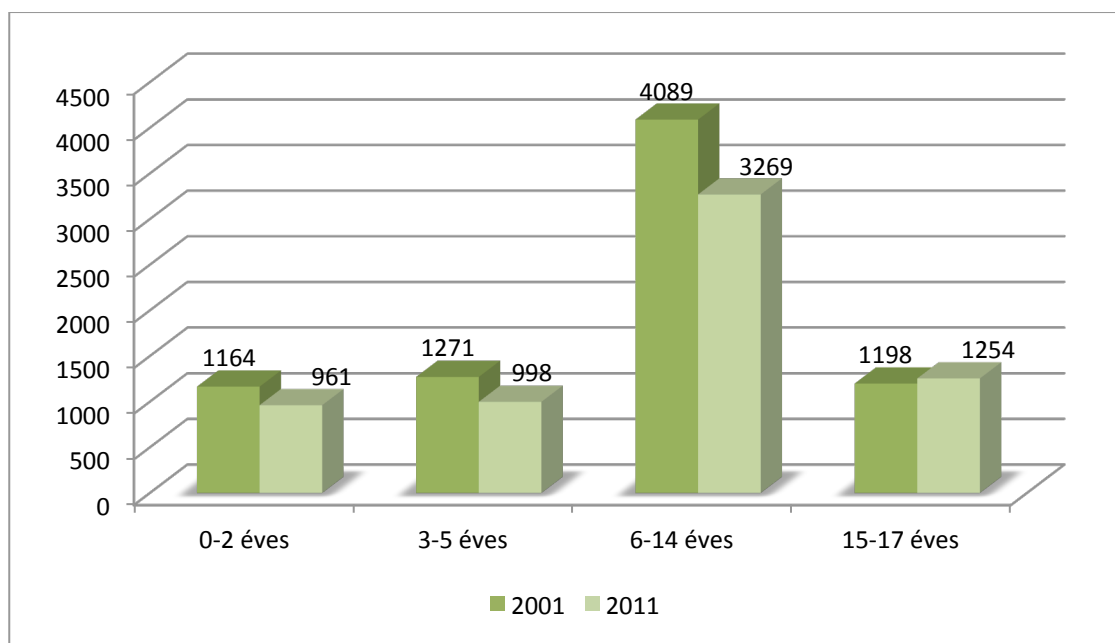
A kvalitatív adatgyűjtési fázisban az interjúk feltérképezték a helyi gyermekszükségleteket, azok kielégítettségét, valamint a település ellátottságát infrastruktúra és szolgáltatások tekintetében. A Gyerekesély program kapcsán kérdéseket tettünk fel arra vonatkozóan, hogy mely szükségleteket elégíti ki a program, melyek az elindított programelemek, azoknak milyen a fogadtatása, helyi közösségbe valóbeágyazottsága. A megszólalt szakemberek között volt védőnő, nemzetiségi önkormányzati képviselő, nemzetiségi önkormányzat munkatársa, prevenciós szakember, civil szervezet vezetője, valamint két Gyerekesély program munkatárs. Az anonimitás megőrzése érdekében az interjúalanyok által betöltött pozíciókat ennél jobban nem konkretizáljuk. A kérdezőbiztosok a felmérés során szerzett tapasztalataikat terepnaplóban rögzítették, az elemzés során ezen terepnaplók egyes részeit is felhasználtuk¹.

¹ Az elemzésben hivatkozott terepnaplókat a következő hallgatók készítették: Boros Henriett, Boros Réka, Csercsa Rita, Drenyóczki Klaudia, Erdélyi Klaudia, Gömze Angéla, Kolompár Henrietta, Martinek Emőke, Négyesi Nelli, Sárkány Barbara.

2. Demográfiai jellemzők

Az országos átlaghoz képest a Vásárosnaményi a fiatalosabb kistérségek közé tartozik. A gyermek- és fiatalkorúak (0-17 évesek)² aránya a lakónépességen belül országosan 18%, a kistérségben viszont 22%. A 100 aktívkorúra jutó 14 év alatti gyerekek száma - más néven a gyermeknépesség eltartottsági rátája - is némileg meghaladja az országos átlagot. Míg országosan 100 aktívkorúra 24 gyerek, addig a Vásárosnaményi kistérségben 29 gyerek jut. A térség országoshoz képest kisebb mértékű előregedését jelzi, hogy a 100 gyermekkorúra jutó időskorúak száma országos szinten 161, a kistérségben pedig 122.

1. ábra: A Vásárosnaményi kistérségben élő gyermekek egyes korcsoportjainak nagysága 2001-ben és 2011-ben (fő)

² A tanulmány további részében az egyszerűség kedvéért a 0-17 évesekre gyerekeként hivatkozunk.

Forrás: Népszámlálás 2001, 2011 alapján³

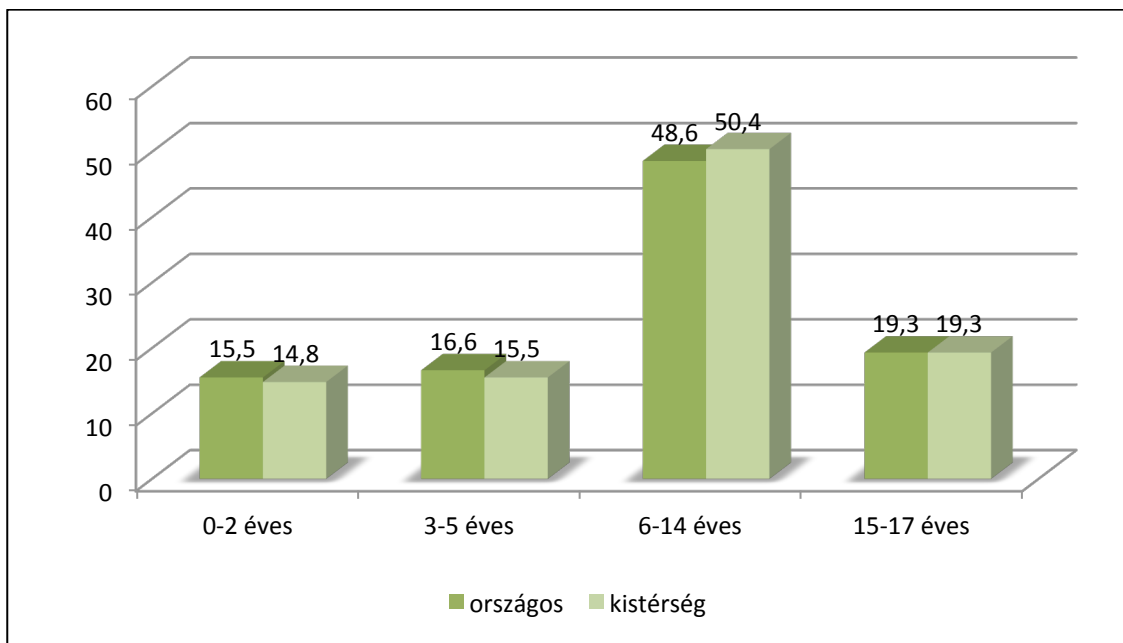
A Vásárosnaményi kistérségben az aktív korú népességnek arányaiban valamivel több gyermek- és időskorúról kell gondoskodnia az országos átlaghoz képest: 100 aktívkorú 61 gyermek- és időskorút „tart el” országos átlagban, és 65-öt a kistérségben. Ezen belül pedig az időskorúak eltartása jelenti a nagyobb terhet országos és kistérségi szinten is (100 aktívkorúra 38 időskorú jut az országban és 36 a kistérségben)⁴.

Az országos tendenciához hasonlóan a gyerekszám 2001-hez képest – több mint 1200 fővel - csökkent a kistérségben a népszámlálási adatok szerint (1. ábra). Egyedül a 15-17 évesek lettek valamivel többen, az általános iskolások és annál fiatalabbak száma egyértelműen alacsonyabb. A 18 év alattiak életkori megoszlása a kistérségben az országgal azonos mintázatot követ (2. ábra).

³ A 2001-es népszámlálás Vásárosnaményi kistérségi eredményei eredetileg tartalmazzák Nyírmada, Olcsvaapáti, Pusztadobos, és nem tartalmazzák Tivadar adatait. Az összehasonlíthatóság érdekében az itt közölt 2001-es adatokat korrigáltuk ezen települések eredményeivel.

⁴ Népszámlálás 2011

2. ábra: A Vásárosnaményi kistérségben élő gyermekek életkori megoszlása (%)

Forrás: Népszámlálás 2011 alapján

A közbeszédben és a társadalomtudományi szakirodalomban egyaránt többféle meghatározás létezik arról, hogy kit tekintünk romának, ezért nehéz erre a kérdésre egyértelmű tudományos választ adni. Az egyik álláspont szerint azt tekintik romának, akit a környezetükben élő nem romák annak tartanak⁵. Egy másik megközelítés szerint roma az, aki romának vallja magát⁶. A népszámlálás az önbevallás elvére épít. A 2011-es népszámlálás eredményei szerint Magyarországon 315 ezren⁷ vallották romának/cigánynak magukat (ez a lakónépesség 3%-a). Ehhez képest a 2011-es népszámlálás adatai szerint a Vásárosnaményi kistérségben négyszeres – 12%-os – a

⁵ Ezt az álláspontot képviselte a jól ismert kutató, Kemény István: Kemény István - Janky Béla - Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság, 1971-2003. Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. Havas Gábor - Kemény István - Kertesi Gábor (2000): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Horváth Ágota - Landau Edit - Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. Aktív Társadalom Alapítvány - Új Mandátum, Budapest.

⁶ Ezen a véleményen vannak például: Ladányi János - Szelényi Iván (2000): Ki a cigány? In: Horváth Ágota - Landau Edit - Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. Aktív Társadalom Alapítvány - Új Mandátum, Budapest.

⁷ Másfélszer annyian, mint 2001-ben. Bojer Anasztázia, Kovács Marcell, Simor Éva, Vörös Csabáné, Waffenschmidt Jánosné (2013): 2011. évi Népszámlálás. 3. Országos adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

romák aránya a lakónépességben belül. A Kistérségi tükör⁸ a jegyzői becslés alapján ennél is magasabb, 22%-os roma arányt regisztrált 2012-ben.

3. tábla: A 0-17 éves roma és nem roma gyerekek aránya korcsoportonként a Vásárosnaményi kistérségben (% , N=689)

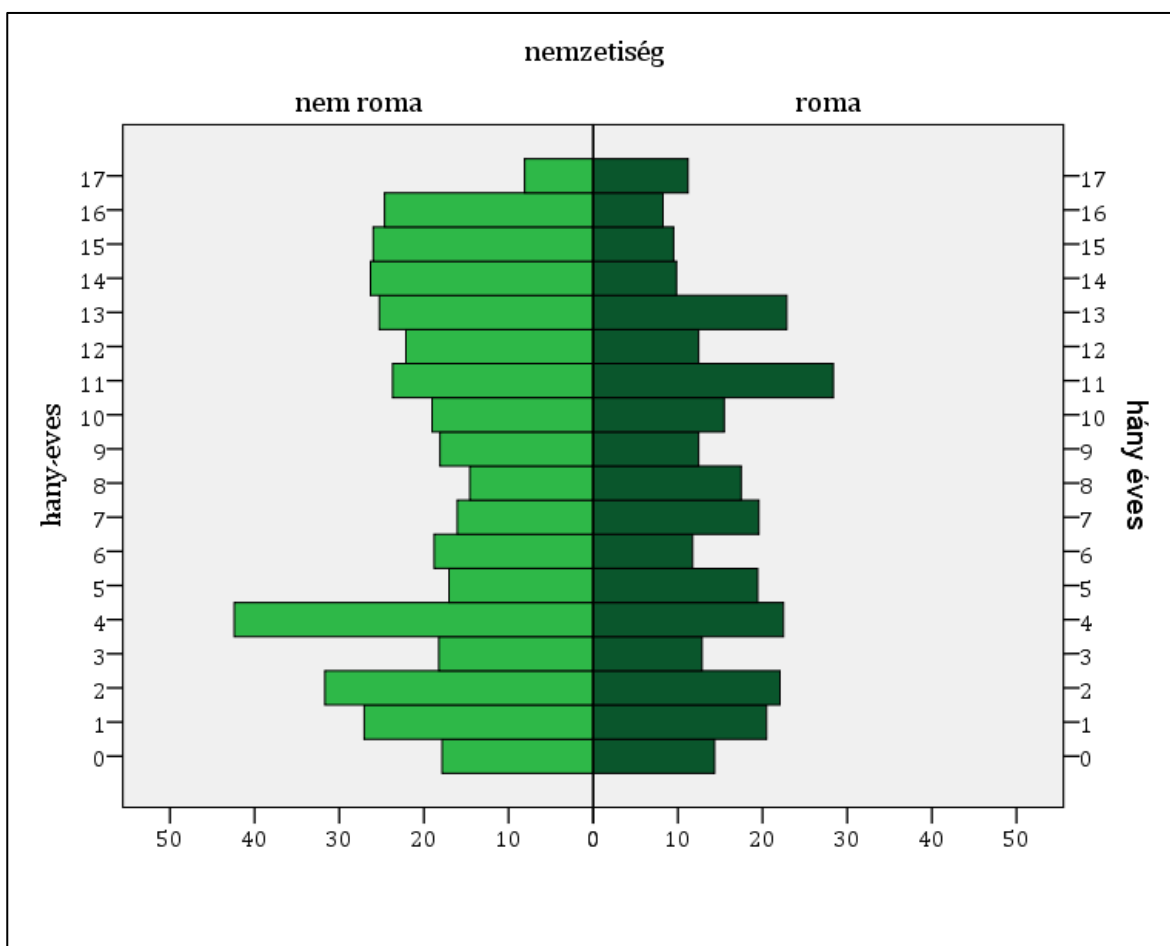
korcsoport	nem roma	roma
0 - 2 év	58,6	41,4
3 - 5 év	57,7	42,3
6 - 14 év	56,0	44,0
15 - 17 év	64,7	35,3
kistérség összesen	57,9	42,1
országos*	88,7	11,3

*TÁRKI Háztartásmonitor 2012

Felmérésünk kérdőívében a népszámláláshoz hasonlóan az önbevallás elvét követtük. Többféleképpen is nyilatkozhattak a nemzetiségről a válaszadók: a megkérdezett első- és másodsorban milyen nemzetiségűnek vallja magát, valamint rajta kívül van-e olyan személy a háztartásban, aki romának tekinti magát. Ezeket a válaszokat összesítve a háztartások közül azokat tekintettük romának, ahol legalább egy személy romának vallotta magát.

⁸ Balás Gábor, Habarics Anikó, Nagy Gábor, Czaller László, Kulcsár Gábor, Luksander Alexandra (2012): Vásárosnaményi kistérségi tükör. Helyzetfeltárás. TÁMOP-5.2.1-11/1. Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapest.

3. ábra: A roma és nem roma gyerekek korpiramisa a Vásárosnaményi kistérségben (fő, N=693)

Eredményeink szerint a romák aránya a gyerekek körében is az országos átlag közel négyszerese (11% versus 42%, 3. tábla). A mintába került gyerekek korcsoportonkénti arányára jellemző, hogy az általános iskolás és fiatalabb gyerekek körében magasabb a romák aránya, mint idősebb társaik között. Ahogyan 14 évtől lefelé haladunk a korcsoportokban, minimálisan csökken a roma gyerekek aránya a nem romákéhoz képest (3. ábra).

4. tábla: A magas szegénységi kockázatú háztartástípusok előfordulása

a mintában (% , N=366)

	országos*	kistérség
egy szülő gyermekkel típusú háztartások	22	11,2
három- és többgyermekes háztartások	14,2	22,3

*TÁRKI Háztartásmonitor 2012

Az egyszülős, valamint a három- és többgyerekes háztartásokat magas szegénységi kockázatúnak tekintjük, mind a jövedelmi szegénység, mind a súlyos anyagi nélkülözés terén⁹. A két veszélyeztetett családtípus közül a sokgyerekes családok aránya jóval meghaladja az országos átlagot (4. tábla).

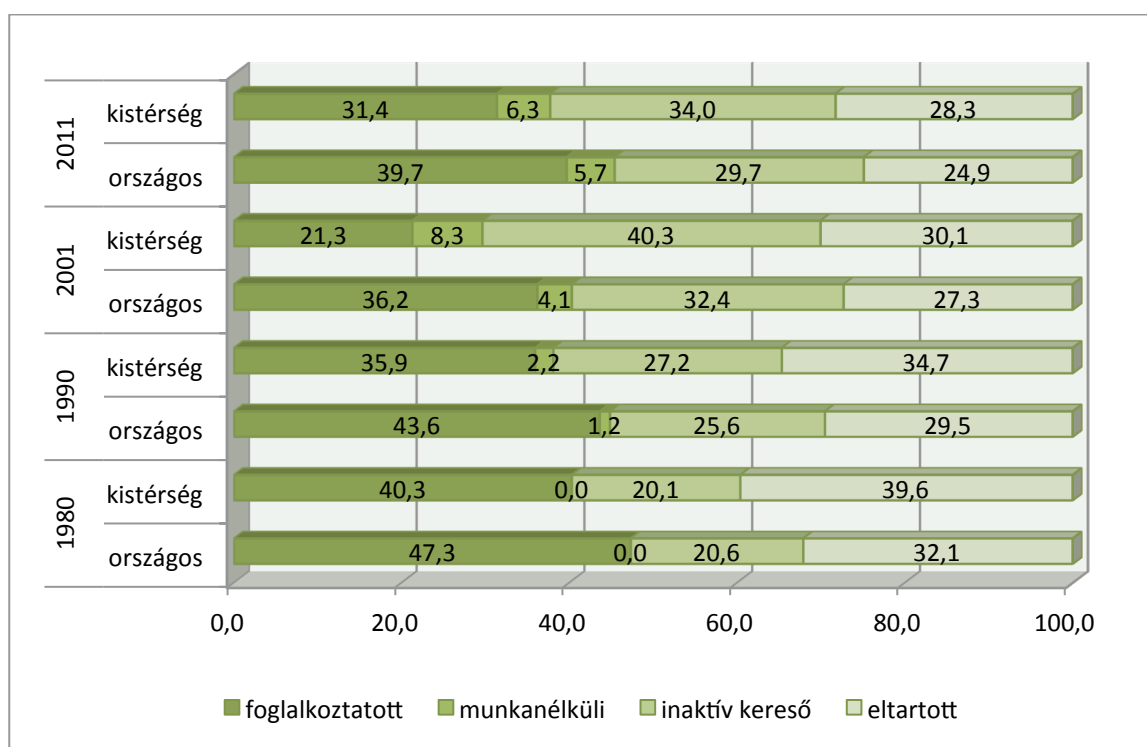
A mintába került összes gyermekes háztartás bő harmada (35%-a) roma háztartás. Ami a gyerekszámot illeti, az egy gyermeket nevelő családok 28%-a, a két gyermeket nevelő háztartások 37%-a roma háztartás. A három és több gyermeket nevelők körében teljesen kiegyenlített a roma (51%) és nem roma (49%) háztartások aránya. Ha a háztartások nemzetiség szerinti csoportosításából indulunk ki, azt látjuk, hogy a romák körében a szegénységgel veszélyeztetett nagycsaládosok aránya (32%) magasabb, mint a nem romák körében (17%).

⁹ KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör 2013/66.

3. Gazdasági aktivitás

A kistérségben alacsony az aktív munkaerőpiaci részvétel, holott a foglalkoztatottság jelentősen csökkenti a szegénységi kockázatot. Magyarországon az összes háztartás viszonylatában azt látjuk, hogy míg a foglalkoztatottak körében 5,3%-os a jövedelmi szegénységi ráta, addig a nem foglalkoztatottak körében ennek több mint háromszorosa (17%), a munkanélküli háztartásokban pedig kilencszerese (49,5%)¹⁰.

4. ábra: Gazdasági aktivitás 1980-2011 között a 15 éves és idősebb népesség körében a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Forrás: Népszámlálás 2001, 2011

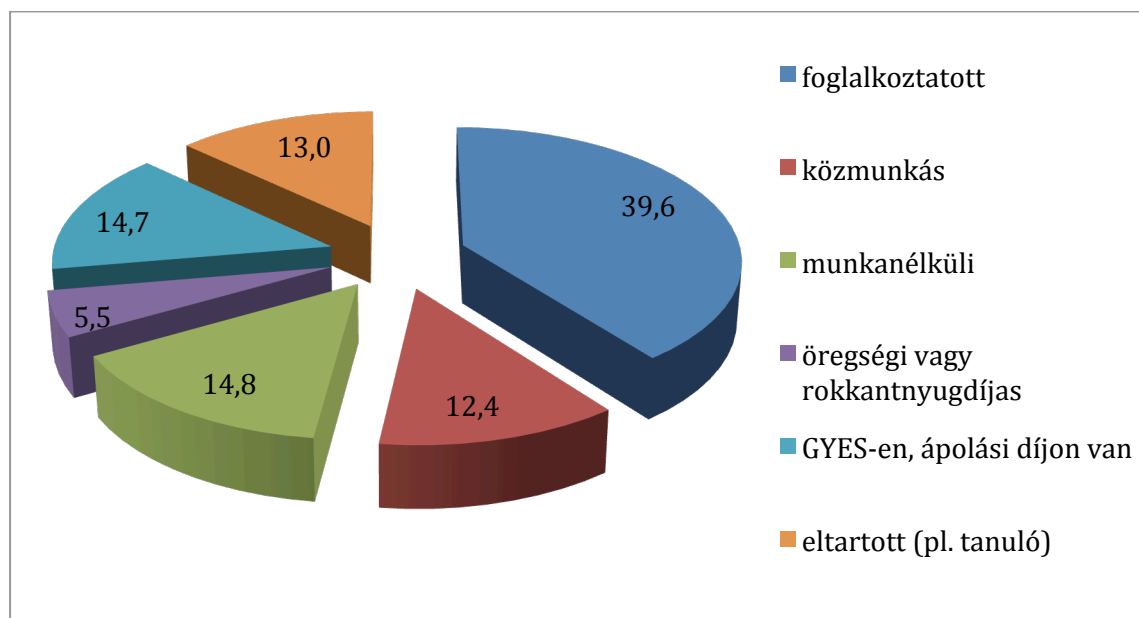
A foglalkoztatás aránya már a rendszerváltás előtt is elmaradt az országos

¹⁰ EU-SILC 2012. A felmérés megállapításai a 2011-es évre vonatkoznak. In: KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör 2013/66.

átlagtól); és ez a tendencia azóta is folytatódik. Bár a rendszerváltás után országszerte csökkent a foglalkoztatás mértéke, a visszaesés a Vásárosnaményi kistérségben az országos átlag közel kétszerese volt. A mutatók 2001-ben voltak a legrosszabbak, az ezután bekövetkező javulás hatására a munkaerőpiacon aktívak aránya 2011-re még mindig 9%-kal elmaradt az országos átlagtól (4. ábra).

Felmérésünk alapján a gyermekes családokban élő aktív korúak 40%-a tekinthető munkaerőpiaci szempontból aktívnak (alkalmazott, vállalkozó, alkalmi munkát végez). Bár ez az eredmény a 2011-es népszámlálás kistérségi adataihoz képest kedvezőnek minősül, még mindig 13%-kal alacsonyabb az országos átlagnál¹¹ (5. ábra). Adataink szerint a családok 82%-ában volt legalább egy foglalkoztatott. Kevesen (2%) nyilatkozták azt, hogy az elmúlt tizenkét hónapban alkalmi vagy idegymunkát végeztek.

5. ábra: A gyermekes családokban élő aktív korúak (16-62 évesek) gazdasági aktivitása a Vásárosnaményi kistérségben (% , N=783)

¹¹ Az aktív korúak közül a - nem közmunkásként - foglalkoztatottak aránya 53% volt 2012-ben (TÁRKI Háztartásmonitor 2012).

A kistérségben jelentős a közfoglalkoztatottak aránya (12%). Magas azon családok száma, ahol a háztartásban a foglalkoztatottság a közfoglalkoztatást jelentette: körülbelül minden hatodik család (18%) tartozott ebbe a kategóriába (5. tábla). A közmunka átlagos időtartama nyolc hónap volt az elmúlt egy évben. Még így is magas azok aránya, akiknek közmunka sem jutott, és a háztartásban egyetlen foglalkoztatott sincsen (18%).

5. tábla: A gyermekes háztartások összetétele az aktív korúak foglalkoztatási státusa szerint a Vásárosnaményi kistérségben (N=366)

	%
a háztartásban van foglalkoztatott	82,1
ezen belül: csak közfoglalkoztatott van	17,8
a háztartásban nincs foglalkoztatott	17,9

A kistérségről kialakított munkaerőpiaci kép élesíthető és árnyalható, ha a kérdőíves felvétel adatait az interjúkból származó információkkal egészítjük ki. A vásárosnaményi munkalehetőségeket az egyik interjúalany így foglalta össze: *„Létezik egy ruhagyár ..., van egy gyümölcsle üzem ..., az Interspan (svájci faforgácslap gyártó üzem, körülbelül kétszáz alkalmazottal) bezárt, az volt a legnagyobb ..., és aztán a hivatalok, amik a legtöbb dolgozót felvesznek szerintem. Gondolok itt a járási hivataloktól a polgármesteri hivatalokig ..., pedagógusok. ... Most épül ... az adatfeldolgozó üzem, hivatal ..., talán háromszáz dolgozót fognak alkalmazni. Ez egy hatalmas szám itt. ... Nem gondolom, hogy azzal kell foglalkozzanak, hogy beiskolázzanak emberkéket, mert van annyi olyan képzettségű, amennyi oda kell. Már csak amiatt is, mert akik munka nélkül vannak, ugye, a munkaügyi központokban szoktak indulni ezek a képzések, és akkor ott a számítógépes képzés szerintem előnyt élvez, tehát elég sokan ezen már túl vannak.”* (védőnő).

Interjúkból származó tapasztalataink szerint az alkalmi munka előfordulása gyakoribb, mint a felmérés adatai mutatják, csak az sokszor a szürke- vagy feketegazdaságban folyik, ezért is nem adnak számot róla a kérdezettek: „Sok ember a faluban dolgozott (a felmérés alatt) alkalmi munkát vállalva, például krumpli szedés, alma szedés stb.” „A családfőnek két végzettsége is volt, de nem tudott elhelyezkedni sehol, így alkalmi munkákból próbál pénzt keresni. ... nagyon nehezen élnek.” (kérdezőbiztosi terepnaplók).

„Azért itt még van alma szedés ..., nagyon sok helyen ezeket már kiirtották. ... Sajnos a szép almákat is lerázzák, mert itt a léüzem, és akkor léalmának veszik át. ... Talán szó van róla, hogy a keleti piac hátha felélénkül, a régi, az nagyon jó volt, de megszűnt. ... vannak meggyesek, most az erdőtelepítés volt nagyon sláger ..., az erdőgazdálkodásnál, facsemeték, kapálás ...” (védőnő).

Az interjúkból fény derült arra, hogy az ukrán határ közelsége miatt a térségben előfordul az illegális kereskedelem, esetenként egyfajta perspektívát, alternatív „életpálya modellt” kínálva a fiataloknak. A „Mi szeretnél lenni? – Csempész!”-dialógusnak többször voltak fültanúi a szakemberek.

6. tábla: A gyermekes családokban élő felnőttek legmagasabb iskolai végzettsége a Vásárosnaményi kistérségben

	fő	%
kevesebb mint 8 általános	46	5,9
8 általános	257	33,2
szakmunkásképző; szakképzés érettségi nélkül	159	20,5
érettségi	230	29,7
felsőfok	82	10,6
összesen	774	100,0

A munkaerőpiacon való elhelyezkedést elősegíti, a szegénységi kockázatot pedig csökkenti a minél magasabb iskolai végzettség. Magyarországon az utóbbi évtizedekben egyre növekedett a népesség iskolázottsági szintje, a legdinamikusabban az érettségizettek aránya emelkedett a felnőtt népesség körében. 1960-ban a 18 éves és idősebb népesség 9%-ának, 2001-ben már több mint egyharmadának, 2011-re pedig majdnem felének volt érettségi bizonyítványa¹². Adataink szerint a kistérség gyermekes családjaiban az érettségizettek aránya közel 20%-kal marad el a magyar felnőtt népességre vetített átlagtól. A gyermekes családokban élő felnőttek 39%-a pedig legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik (6. tábla).

A munkanélküliség elterjedtségére, a tanulás, valamint a minél magasabb iskolai végzettség megszerzésének fontosságára szinte minden interjúalany utalt. Szóba került a korai gyermekvállalás, amely elsősorban a hátrányos helyzetű családok körében – nemzetiségtől függetlenül – csökkenti a (tovább)tanulás esélyét. Megemlítették azt is, hogy az M3-as autópálya Vásárosnaményig megépülő szakaszától fejlődést remélnék a térségben, közvetve akár a foglalkoztatottság növelését is.

„A felmérés során a munkanélküliség mint jelenség teljes mértékben jelen volt. ... ez visszavezethető az aluliskolázottság magas számára, a településeken lévő munkahely hiányára” „Az egyik legnagyobb probléma ... a kistérségben ... a munkanélküliség, ami a munkahelyek hiányának is köszönhető. Ezen kívül az alacsony iskolai végzettség is nagy szerepet játszik ebben.” (kérdezőbiztosi terepnaplók).

„Nagyon fontos ... a tanulás. És ez egész életet meghatározza.” (a program munkatársa).

„Tehát nincs más esély, csak a tanulás. És ezt kell megértetni a roma családokkal.” (nemzetiségi önkormányzat munkatársa).

„Reménykedtünk ..., hogy végre lesz egy kislánykánk, aki roma származású, és

¹² Népszámlálás 2011 alapján

lesz szakmája. És nem. Eltelik az a két-három év, és akkor ... elmennek szülni. ... És nem is egy ilyen van, jó képességgel. ... olyan elkeseredett volt ez az anyuka, hogy: 'Tetszik látni? Annyira bíztunk benne, és mégis ez lett'. És akkor, ugye, hazamegy terhesen a kislányka. ... Valami menetközben kisiklik. Olyan, mintha nem kap(ná)nak elég támogatást? Vagy lehet, hogy a szülő nem biztatja eléggé? Vagy nem hiszi el, hogy őbelőle lehet jobb? Olyan, mintha nem hiszik (hinnék) el magukról, hogy nekik ez sikerülhet' (védőnő).

A terepmunka során munkaerőpiaci diszkriminációra is utaltak a kistérségben: „... (a romák) véleményük szerint szintén származásuk miatt nem kapnak munkát, közmunkát, vagy éppen segítséget, és nagyon sok tévhit, előítélet van velük szemben, ami sok esetben nem felel meg a valóságnak.” „A településen élők szerint se a településen, se a közelben nincs munka, vagy csak nekik nincsen, mert diszkriminálják őket. (kérdőbiztos terepnaplók).

„ (Egyes munkahelyeken) egy romát nem lehet látni. Egyetlenegy embert nem vesznek fel. ... És többször felvetettük, hogy mért van ez. Pedig a középiskolai végzettsége nagyon sok embernek megvan a romák közül... .' (nemzetiségi önkormányzati képviselő).

„Hiába tanul itt egy cigány gyerek, hiába okos, hiába értelmes. Sem állás, sem tanulásban nincs egyszerűen motivációja, mert azt látja, hogy nincs (lehetőség).” ... „Magyarok nem takarítanak utcát (közmunka keretében).” (nemzetiségi önkormányzat munkatársa).

„Mindenki ebben bízik, hogy ez (az M3-as autópálya Vásárosnaményig megépülő szakasza) azért egy kicsit bevonná az ország vérkeringésébe ezt a régiót is. Hát le vagyunk itt nagyon maradva, egy kicsit elzárva.” (védőnő).

4. Szegénység és társadalmi kirekesztettség

A szegénység és társadalmi kirekesztettség több dimenzióban mérhető¹³; a nemzetközi standardnak megfelelően ilyenek: a jövedelmi helyzet (relatív jövedelmi szegénység, 4.1. pont), az anyagi javakkal való ellátottság (anyagi depriváció, 4.2. pont) és a foglalkoztatottság (3. fejezet és 4.2. pont). Mindhárom feltétel mérésére objektív jellegű, összetett mutatókat használnak. A gyermeces családok életkörülményei körvonalazhatók szubjektív mutatókkal is, úgy, hogy megkérdezzük az érintetteket, hogy miként vélekednek saját helyzetükről (4.3. pont). A szegénység enyhítésében fontos szerepet játszanak a szociális szolgáltatások. Ezek igénybevételét a 4.4. pontban térképezzük fel.

Ahogy az az országos adatokból is kitűnik, a szegénység és nélkülözés bizonyos csoportokat jobban veszélyeztet. Így például a 18 év alattiak körében a jövedelmi szegénység kockázata a magyar átlag 1,6-szorosa. Magasabb továbbá a szegénységi ráta az egyszülős és sokgyerekes, valamint a foglalkoztatott nélküli családokban. Az anyagi nélkülözés kockázata a sokgyerekes, az egy szülő gyermekkel típusú és a munkanélküli háztartásokban nagyobb Magyarországon¹⁴.

4.1. Relatív jövedelmi szegénység

Eredményeink szerint az alacsony foglalkoztatottság következtében a gyermeces családok – bevallott – egy főre jutó átlagos jövedelme 39 600 forint a Vásárosnaményi kistérségben. Ez az összeg a 64 400 forintos országos átlagjövedelemnek¹⁵ csupán 61%-a. Jövedelmi értelemben szegénynek tekintjük azokat a háztartásokat, amelyek egy meghatározott havi bevételnél kevesebb

¹³ KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör 2013/66. Gábos András – Szívós Péter – Tátrai Annamária: Szegénység és társadalmi kirekesztettség Magyarországon, 2000-2012. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): Egyenlőtlenség és polarizálódás a Magyar társadalomban. TÁRKI Monitor Jelentések 2012.

¹⁴ KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör 2013/66.

¹⁵ TÁRKI Háztartásmonitor 2012 alapján

összegekből gazdálkodnak. A tanulmányban a továbbiakban a - TÁRKI Háztartásmonitor 2012 eredményei alapján számított - havi nettó 66 000 forintos jövedelmet tekintjük *relatív szegénységi küszöbnek*¹⁶; az ez alatt élő családokat, gyerekeket pedig jövedelmi szempontból *szegénynek*.

6. tábla: A jövedelmi szegénységben élő 0-17 évesek aránya a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Az OECD2 ekvivalens jövedelem mediánjának 60%-a alatt élők				
országos 2009	országos 2012	kistérség 2013		
		roma	nem roma	együtt
21,9	26	79,9	41,8	58,0

Az alacsonyabb átlagos jövedelemnek köszönhetően a kistérségben a gyermekes háztartások fele, a gyermekeknek pedig 58%-a a szegénységi küszöb alatt él. Különösen magas ez az arány annak fényében, hogy a jövedelmi értelemben vett gyermekszegénység mértéke országosan 26% (7. tábla). A szegénységi kockázat különbözik a magyar és nem magyar nemzetiségű családokban. Felmérésünk eredményei szerint a roma családban élő gyerekek 80%-a szegény; ez közel kétszerese a nem roma családban élő szegény gyerekek arányának.

4.2. Anyagi nélkülözés és a hátrányok halmozódása

A Vásárosnaményi kistérségben a háztartások 65%-a nem képes arra, hogy egy nagyobb összegű (60 000 forintos), váratlan kiadást fedezzen. A kistérségi szegény családok anyagi biztonságának hiányát karakteresen jelzi, hogy közülük csak hétből

¹⁶ A szegénységi küszöb megállapításakor az OECD2 skálával számított ekvivalens jövedelem mediánját veszik alapul a háztartásokban. Az ekvivalens mediánjövedelem 60%-a, a szegénységi küszöb havi nettó 66 000 Ft volt a TÁRKI Háztartásmonitor 2012 vizsgálatban. Az OECD2 együttthatók értéke: 1 (első felnőtt), 0,5 (további felnőttek: a), 0,3 (gyermekek). Képletben kifejezve: $E=1+0,5*(NA-1)+0,3*NC$, ahol NA a felnőttek, NC a gyermekek száma a háztartásban. Forrás: KSH (2005): A jövedelem mint az országos anyagi jólét mérőszáma. Társadalomstatistikai Füzetek 43.

egy (15%) képes egy nagyobb összegű nem tervezett kiadást fedezni; ez az arány a nem szegények körében 55%. Az országos átlag e tekintetben az összes háztartásra vetítve 76%; az Európai Unió (EU) huszónhét országának átlaga pedig ennek pontosan a fele¹⁷. Egy másik országos reprezentatív felmérés szerint Magyarországon 81% azok aránya, akik képtelenek a váratlan kiadások fedezésére¹⁸.

8. tábla: Az eladósodás mértéke a gyermekes háztartások között a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Van-e elmaradásuk az alábbi költségek terén?	szegény	nem szegény	Összesen
Lakásfenntartás			
áram/villanyszámla	31,0	6,3	18,3
víz-, csatornaszámla	20,2	3,9	11,0
lakáshitel, áruhitel törlesztőrészlet	15,4	5,3	9,5
gázszámla	17,0	2,2	8,1
egyéb rezsiköltség (pl. telefon, tévé, lakásbiztosítás)	11,6	1,7	6,2
lakbér, albérleti díj, közös költség	8,3	0,6	3,9
Egyéb			
bolti tartozás	19	5,2	12
tartozás családnak/barátnak/ismerősnek	13,2	7,6	10,3
egyéb költség	4,6	1,0	2,5

A mintába került háztartások 36%-ának van valamilyen rezsiköltség- vagy hiteltörlesztés elmaradása. A szegény családok között ez az arány lényegesen magasabb (59%). A fizetési hátralék az összes gyermekes családra vetítve 7 ezer forinttól 1,5 millió forintig terjed. Az elmaradás átlagosan 180 ezer forint, az adósok

¹⁷ EU-SILC 2012. A felmérés megállapításai a 2011-es évre vonatkoznak.

¹⁸ TÁRKI Háztartásmonitor 2012.

felénél nem haladja meg a 60 ezer forintot. A lakásfenntartás terén legtöbben villanyszámla elmaradással küzdenek (18%), de jelentős mértékű a vízszámla (11%), lakáshitel (10%), gázszámla (8%) hátralék (8. tábla). A szegények esetében ennél lényegesen rosszabb a helyzet, különösen a lakásfenntartási költségek tekintetében. A szegény háztartások közel harmadának (31%) van ugyanis villanyszámla, ötödének pedig víz- és csatornaszámla elmaradása. Az alacsonyabb jövedelműek 17%-a tartozik a gázszámlával, 15% pedig az esedékes törlesztőrészlettel. Egyéb rezsiköltség hátralékot a szegény családok 12%-a, albérleti díj hátralékot 8%-uk halmozott fel. Jelentős mértékű a bolti, vagy családi/baráti tartozást – esetleg uzorakamatot - törleszteni nem tudók aránya a szegény családok (19% és 13%) körében is, a nem szegény családokat ez a probléma kevésbé érinti. Lakáshitel vagy áruhitel törlesztés elmaradást az összes család 6%-ában regisztráltunk. Ennél többen vannak azok, akiket – érzésük szerint – fenyeget az a veszély, hogy hátralék miatt most vagy a jövőben elveszíthetik lakásukat: a megkérdezettek közel tizede (9%) tart ettől.

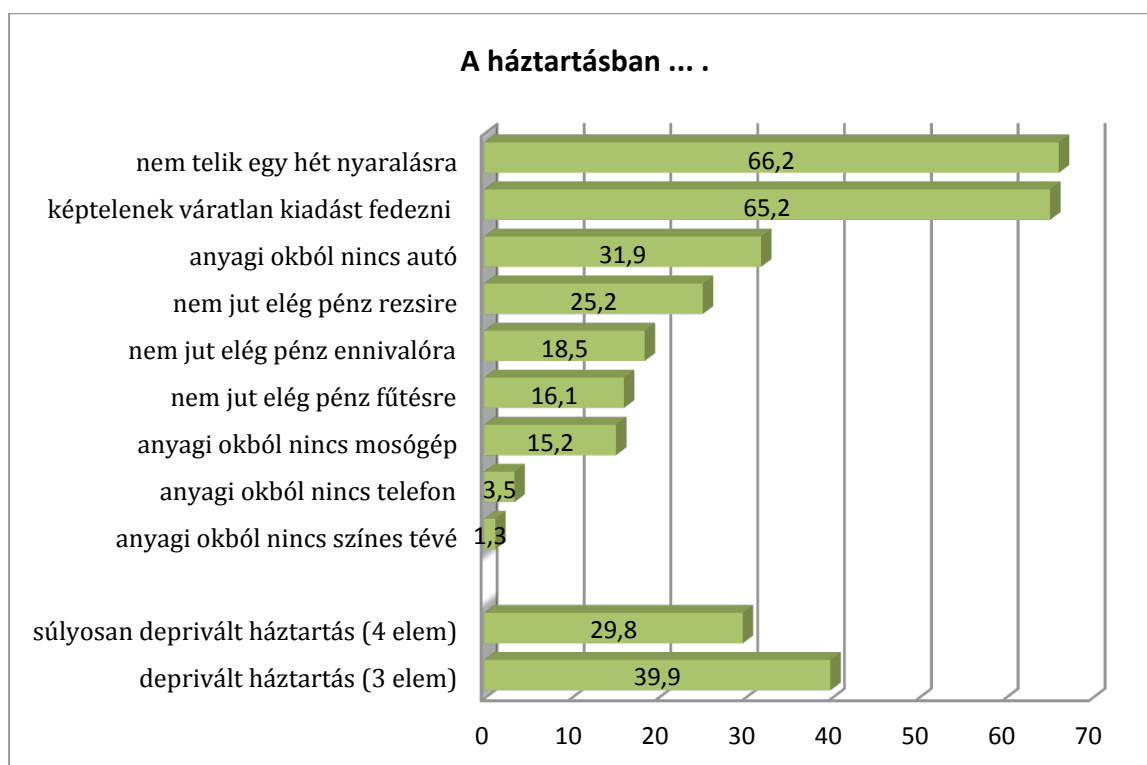
Egyes családoknál az is előfordult, hogy fizetési elmaradás miatt szüneteltették a közüzemi szolgáltatást. Ez a villanyáram esetében a családok 7%-át (25 háztartás) érintette; a víz esetében 5% (19 háztartás), a villanyáram esetében pedig 3% (12 háztartás) számolt be erről. Ezek közül jelenleg „csupán” néhány lakásban szünetel a szolgáltatás.

Az interjúkból kiderült, hogy az áram hiányát olykor házi megoldással próbálják pótolni az érintettek: *„Megoldják másképp, életveszély árán.”* (civil szervezet vezetője). A hátralékkal összefüggő problémákat enyhítheti az adósságkezelési tanácsadás, szolgáltatás.

Mint említettük, a kirekesztettségnek a jövedelmi szegénységen kívül vannak más elemei is. Az egyik ilyen az *anyagi depriváció*, amely bizonyos anyagi javaktól való megfosztottságot jelent. A szakemberek az anyagi depriváció mérésére egy kilenc kérdésből álló indexet fejlesztettek ki. Azt a háztartást, amely a kilenc jószág közül háromban hiányt szenved, *depriválnak* a négy tételben hiányt szenvedőket pedig

súlyosan *depriváltak* nevezzük¹⁹. A depriváltságot mérő kilenc kérdést (vagyis az anyagi depriváció *elemi* indikátorait), valamint a nélkülözők és súlyosan nélkülözők megoszlását (az anyagi depriváció *összetett* indikátorait) a 6. ábra foglalja össze.

6. ábra: A gyermekes családok anyagi deprivációja a Vásárosnaményi kistérségben²⁰

Adataink szerint a Vásárosnaményi kistérségben a családok 40%-a nélkülözőnek, 30%-a pedig súlyosan nélkülözőnek minősül. A megfelelő országos adat az összes háztartásra vetítve 44% és 26%²¹. Ha a gyerekekre fókuszálunk a kistérségben, akkor

¹⁹ KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztés (Laeken-i indikátorok). 2012. Statisztikai Tükör 2013/66. Gábos András – Szívós Péter – Tátrai Annamária: Szegénység és társadalmi kirekesztettség Magyarországon, 2000-2012. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): Egyenlőtlenség és polarizálódás a Magyar társadalomban. TÁRKI Monitor Jelentések 2012.

²⁰ A felmérésben alkalmazott kérdéssor tartalmilag megegyezik az EUROSTAT-féle kérdéssorral; a kettő között csupán kisebb fogalmazásbeli különbségek vannak. Nagyobb változtatást csak az ennivalóra vonatkozó kérdésnél végeztünk, ahol kérdésünk így szólt: *Előfordult-e az elmúlt egy évben, hogy nem jutott elég pénzük ennivalóra?* Az EUROSTAT kérdőívben az szerepelt, hogy a háztartás tagjai megengedhetik-e maguknak, hogy legalább kétnaponta húst, húsfélét fogyasszanak.

²¹ EU-SILC 2012. A felmérés megállapításai a 2011-es évre vonatkoznak.

azt látjuk, hogy a gyerekek fele deprivált, 40%-a pedig súlyosan deprivált. A jövedelmi értelemben szegény és nem szegény családokat eltérő mértékben érinti a nélkülözés. A szegény háztartások 65%-a egyben anyagilag deprivált is (a nem szegények 15%-ára jellemző ez a probléma). A különbség a súlyos nélkülözés terén még nagyobb: a szegények fele (51%), a nem szegények nagyjából tizede (9%) számít súlyosan depriváltk.

9. tábla: A gyermekes családok a társadalmi kirekesztettség dimenzióiban (N=366)

Kirekesztődések száma a foglalkoztatottság, relatív jövedelmi szegénység, anyagi depriváció terén	roma	nem roma	összesen
0	10,5	56,0	46,1
1	25,5	29,8	27,0
2	58,8	14,3	25,6
3	5,1	0,0	1,2

A gyermekes családok kirekesztettsége a foglalkoztatottság, relatív jövedelmi szegénység és anyagi depriváció dimenziókban együttesen is mérhető. A kistérségben a családok 46%-át nem érinti egyik hátrány sem, több mint negyedük pedig legalább egy dimenzióban érintett (9. tábla). A többi háztartásban a hátrányok halmozódnak: a háztartások negyedére kétfajta kirekesztődés jellemző. A kistérségben adataink szerint alacsony a mélyszegénységben élő családok aránya (1%), vagyis azoké, akik mindhárom dimenzióban a társadalom peremére szorulnak. Ha csak a roma családokat vesszük alapul, akkor eredményeink szerint mindössze tizedüket nem érinti egyetlen kirekesztődés sem, a hátrányok halmozódása viszont sokkal inkább jellemzi őket. Kétféle kirekesztődés jellemző például a roma családok 59%-ára, a nem roma családoknak pedig „mindössze” 14%-ára.

Ugyanakkor a kérdőíves felmérés adatai és az interjúk is alátámasztják, hogy a közvélekedéshez képest a szegénységnek kisebb az etnikai színezete a

térségben. Nem minden szegény roma, és nem minden roma szegény:

„Nyilván hátrányos helyzetűek vannak a nem romák között is. Sajnos egyre több, azt kell, hogy mondjam.” (védőnő).

„... nagyon sok magyar családban sokkal rosszabb anyagi körülmények között élnek, mint a cigányok. ... Tehát a magyar családoknak is ugyanolyan segítségre lenne itt szükségük. ... Mert nagyon sokan úgy használják ezt a szót, hogy hátrányos helyzetű, akkor az csak roma. Nem.” (nemzetiségi önkormányzati munkatárs).

„Most jártam az iskolában ..., bátran merném mondani, hogy a roma diákoknak nagyobb százalékban megfelelő az öltözete (a magyarokénál).” (nemzetiségi önkormányzati képviselő).

4.3. A családok szegénység érzete

A háztartások alacsony – bevallott - jövedelme ellenére, a kistérségi családok szubjektíve az országos átlagnál jobbnak érzik anyagi helyzetüket. Ebben az is szerepet játszhat, hogy mivel hátrányos helyzetű térségről van szó, a helyi referencia csoportok valószínűleg eleve rosszabb anyagi helyzetben vannak az országos átlagnál, és a kérdezettek nyilván ezekhez a csoportokhoz viszonyították saját helyzetüket a válaszadás során. Azonban, ha a szegény/nem szegény dimenzióban is gondolkodunk, a két családtípus között markáns különbségek rajzolódnak ki a térségben.

Ezen túl az is megfigyelhető, hogy a szegény családok válasza az országos mintázatot követik, míg a nem szegények az országosnál lényegesen jobbnak értékelik anyagi helyzetüket (10. tábla). A gondok nélkül élők aránya több mint háromszoros a nem szegények (7%), mint a szegények (2%) körében. Továbbá, a szegény családok mindössze 20%-a állítja, hogy beosztással jól kijönnek, ez az arány a nem szegények körében 63%. Még nagyobb a különbség, amikor rendszeres anyagi gondokról van szó. Az alacsony jövedelmű családok közel tizede ugyanis egyenesen nélkülözések

között él, míg a magasabb jövedelműek közül senki sem vallotta magáról ugyanezt. Hónapról hónapra a szegények 27%-ának vannak anyagi gondjai, illetve 42%-uk éppen hogy kijön havi jövedelméből. A megfelelő arányok a nem szegények körében jóval alacsonyabbak.

10. tábla: A háztartások anyagi helyzetének megítélése a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Hogy érzi, Önök anyagilag ... ?	országos*	kistérség (N=365)		
		szegény	nem szegény	együtt
gondok nélkül élnek	2	1,6	6,6	4,1
beosztással jól kijönnek	23	20,3	62,8	41,6
éppen hogy kijönnek a havi jövedelmükből	40	42,3	26,8	34,6
hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	26	26,9	3,8	15,3
nélkülözések között élnek	9	8,9	0,0	4,4
összesen	100	100,0	100,0	100,0

*TÁRKI Háztartásmonitor 2012

Átlagban a nem szegény családok anyagi helyzete úgy jellemezhető, hogy beosztással jól kijönnek; a szegény családokban pedig azok vannak a legtöbben, akik havi jövedelmükből épphogy fedezni tudják felmerülő költségeiket. Amikor arra kérdeztünk rá, hogy előfordult-e a háztartásban, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük, akkor a kérdezettek 57%-a válaszolt igennel. Nem meglepő, hogy a szegény családok között jelentősen többen voltak azok, akik hó végi pénzzavarról számoltak be (74%).

A családok arról is nyilatkozhattak a kérdőívben, hogy szegénynek tartják-e magukat (11. tábla). A vázolt anyagi gondokkal együtt az összes megkérdezett közel harmada (30,4%) nem sorolta magát, illetve családját a szegények közé. A jövedelmi szegénységi küszöb alatt élők 15%-a úgy nyilatkozott, hogy nem szegény. Ez több

dologgal is összefüggésben állhat. Egyrészt azzal, hogy az érintettek hozzájuk hasonlókhöz hasonlítják saját helyzetüket; másrészt azzal, hogy a szegénységnek és kirekesztettségnek a jövedelem csak egy – bár kétségtelenül az egyik legfontosabb – dimenziója. A legtöbben a jövedelmi szegények (63%) és nem szegények (51%) körében is azok vannak, akik bizonyos értelemben szegénynek érzik magukat.

11. tábla: A szegénység szubjektív megítélése a Vásárosnaményi kistérségben

Ön mit mondana a szegénységről: jelenleg Önök ... ?	szegény %	nem szegény %	együtt %	együtt N
teljes mértékben szegények	22,3	1,8	12,3	43
bizonyos értelemben szegények	63,2	51,1	57,3	200
nem szegények	14,5	47,1	30,4	106
összesen	100,0	100,0	100,0	349

A megkérdezettek fele úgy érzi, hogy családjuk anyagi helyzete az elmúlt három évben nem változott, 41%-uk pedig arról számolt be, hogy három évvel korábban jobban élt, mint most. Ha a szegény családokra összpontosítunk, legtöbbszörük helyzete rosszabbra fordult (48%), vagy nem változott (45%). A szegény családok mindössze 7%-a nyilatkozott úgy, hogy jobban él, mint három éve. A szegények között azok vannak a legtöbben, akik arra számítanak, hogy az elkövetkező három évben helyzetük rosszabbra fordul (40%); 32% nem számít változásra, 28% pedig optimista. A szegényekhez képest a nem szegények valamivel pozitívabb hozzáállásúak a jövőt illetően.

A kérdezőbiztosok így számoltak be a kistérségi szegényebb családok életkörülményeiről:

„A házban ... (négy) generáció élt együtt, nagymama és unokák, valamint dédunoka is. A ház rendezett volt, de látszott, hogy nagyon szűkösen élnek, amit a kérdőívben is bevallottak, hogy hónap végére általában elfogy a pénzük.” „... elmondásuk szerint a havi jövedelmünk épp, hogy elég minden hónapban.”

„Megdöbrentő volt számomra, milyen körülmények között élnek emberek. ... Voltak pozitív példák is, hogy például lehet szegényesen, de nagyon nagy szeretetben is élni, és nem az anyagiak a meghatározók.” „A házak túlszűfoltak, kicsik, a bevételük a lakóknak szintén kevés. Többségük elmondása szerint el szeretne költözni egy nagyobb városba, ahol több a lehetőség.” „Nagyon sok családnál tapasztalható volt a mélyszegénység. A pénz hiánya és a környezetük rendezetlensége.” (kérdőbiztos terepnaplók).

„Egyre több és több az a család, aki nagyon mély szegénységben él.” (civil szervezeti vezető).

4.4. Szociális szolgáltatások igénybevétele

Mivel a szociális szolgáltatások és természetbeni juttatások rászorultság alapján vehetők igénybe, ezért – a jövedelmileg – szegény családok értelemszerűen nagyobb arányban jutnak ezekhez hozzá. Ami a gyermekeket közvetlenül érintő szolgáltatásokat illeti, azon szegény családok aránya a legmagasabb, amelyek ingyenes tankönyvben vagy ingyenes óvodai/bölcsődei szolgáltatásban (70%), valamint szociális étkeztetésben (52%) részesültek (12. tábla).

12. tábla: Szociális szolgáltatások igénybevétele a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Milyen szolgáltatásban, természetbeni juttatásban részesült az elmúlt egy évben?	szegény	nem szegény
tankönyv, gyermekintézmény térítési díjának átvállalása	69,8	37,1
kisállat, vetőmag	57,3	19,7
szociális étkeztetés	51,7	32,4
élelmiszer, tüzelő juttatás	50,2	30,7
közgyógyellátás	20,9	9,1
családsegítés, családgondozás	11,1	6,3
fogyatékosokat támogató szolgáltatás	1,1	0,9
adósságkezelési szolgáltatás	0,6	1,3

Eredményeink szerint természetbeni juttatásként a szegény családok nagyjából fele kapott kisállatot, vetőmagot, illetve élelmiszert, tüzelőt. A háztartások ötöde részesült közgyógyellátásban, tizede családsegítésben, családgondozásban. Ez utóbbi viszonylag alacsony arány valószínűleg azzal is magyarázható, hogy a kézzelfogható juttatásokkal szemben az érintett családokban olykor kevésbé tudatosul, hogy részesültek egy szolgáltatásban.

Fogyatékosoknak járó szolgáltatást, továbbá adósságkezelési tanácsadást (1-1%) alig vettek, vehettek igénybe a családok. Az adatokból kitűnik, hogy az említett szolgáltatásokhoz a jövedelmi értelemben nem szegény családok is hozzájutottak. A nem szegények körülbelül harmada kapott ingyen tankönyvet, szociális étkeztetést, és élelmiszer vagy tüzelő juttatást.

5. Lakáshelyzet

A lakások helyzetének feltérképezésére léteznek objektív és szubjektív mérőszámok. Objektív mérőszámokkal lehet mérni a lakásban lakók számának arányában a lakás alapterületét, a szobák számát, a lakások felszereltségét, komfortfokozatát (5.1. pont). Szubjektív mérőszámokkal arra mutathatunk rá, hogy a kérdezett vagy egy külső szemlélő hogyan vélekedik, mit gondol a lakásról, annak állapotáról, felszereltségéről (5.2. pont).

5.1. A lakások állapota

A bérlakások aránya Magyarországon igen alacsony, a gyermeket nevelő családoknak is alig 7%-a él bérlakásban. A Vásárosnaményi kistérségben az országos átlagnál is alacsonyabb (5%) azok aránya, akik önkormányzattól vagy magánszemélytől bérelt lakásban laknak (13. tábla). Ennek megfelelően a családok döntő többsége – 90%-a – tulajdonosként él lakásában, 6% pedig más jogcímen – például szívességi lakáshasználóként vagy szolgálati lakásban lakóként.

13. tábla: A gyermekes háztartások lakásainak főbb jellemzői a Vásárosnaményi kistérségben (%)

A lakás jellege, jellemzői	országos*	kistérség		
		szegény	nem szegény	összesen
bérlakás	6,8	2,8	6,2	4,5
nincs fürdőszoba	2,5	17,3	1,1	9,1
nincs vízöblítéses WC	2,5	26,4	1,6	13,9
nincs vezetékes víz	2,3	15,0	0,8	7,8
zsúfolt lakás (>2 fő/szoba)	12,3	25,0	6,4	15,6
szubstandard lakások	3	27,9	1,6	14,6

*TÁRKI Háztartásmonitor 2012

A családok többsége két-háromszobás lakásban él. A megkérdezettek lakásuk használati értékét 300 ezer és 28 millió forint közötti összegre, átlagosan 3,7 millió forintra becsülték. Csereértékként kisebb összeget, 3 millió forintot állapítottak meg. Az objektív mutatók szerint a kistérségi lakások felszereltsége egyes szempontok szerint „csak” némileg, más szempontok szerint viszont jelentősen elmarad a magyarországi átlagtól. A társadalmilag nem elfogadható lakáskörülmények jellemzésére a szubstandard megnevezést használjuk. Ezen olyan lakást értünk, ahol nincs fürdőszoba, és/vagy vízöblítéses WC, és/vagy vezetékes víz. A fenti kívánalmak valamelyikének hét lakásból egy nem felel meg a kistérségben, így a szubstandard lakások aránya ötszöröse a gyerekes családok körében országosan jellemző értéknek (13. tábla).

A szegény családok a kistérségi átlagnál is lényegesen rosszabb körülmények között élnek: legalább minden negyedik család és minden harmadik gyermek lakóhelye szubstandardnak minősül. Az összes felkeresett lakás 8%-ában nincs vezetékes víz, annak hiányában nincs fürdőszoba (9%). A vízöblítéses WC ennél is nagyobb arányban, minden hetedik lakásban hiányzik. Körülbelül minden hatodik család zsúfolt - egy szobában kettőnél több személynek otthont adó - lakásban él.

14. tábla: A gyermekes háztartások lakásainak állapota a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Jellemző-e a lakásra?	szegény	nem szegény	összesen
beázik a tető	33,9	9,5	21,5
nedves a padlózat, a falak	29	13,1	20,9
korhad az ablakkeret, a padlózat	30,8	7	18,7
nincs elég fény, a lakás túl sötét	17,2	6,6	11,8
zajosak a szomszédok, vagy nagy zaj szűrődik be az utcáról	28,1	13,5	20,7
bűnözés, erőszak, vandalizmus a környéken	25,5	9,7	17,5

Nem csak a lakások felszereltsége, hanem azok állapota is hagy kívánni valót maga után (14. tábla). Nagyjából minden ötödik házban beázik a tető, nedves a padlózat, a falak, vagy korhad az ablakkeret, a padlózat. E három probléma nyilván szorosan összefügg egymással, és ezeknek a tényezőknek szerepe lehet olyan gyermekkori betegségek kialakulásában, mint azt asztma vagy allergia (8. fejezet). Ehhez képest kevesebben (12%) állították, hogy lakásuk túl sötét.

A kérdezőbiztosok a lakások állapotáról azt fogalmazták meg, hogy a jobb módú családok lakókörülményei minden igényt kielégítőek voltak, akadtak szegény, de tisztán, rendezetten tartott lakások, illetve a gyerekek szempontjából nem megfelelő körülmények:

„A lakások állapota nem volt véleményem szerint megfelelő, de ezt az ott lakók is így látják, de kerestetükből nem tudnak más körülményeket megteremteni. Jellemző probléma a tető beázása, a nyílászárók nem megfelelősége, ezáltal huzat, a padló nedvesedése, penész megjelenése. Ezek a problémák is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy elég sok a felső légúti megbetegedések száma.” „A megkérdezettek többsége nyitott és barátságos volt. A lakások állapota kissé sötét volt, és nagyon szűk kis szobák voltak.” „Kívülről viszont szép rendezett volt az udvar, a kert.” „... boldogan (éltek). Egyszobás ház volt, ami kétfelé volt osztva, az egyik fele volt a konyha és egyben a fürdő is, a másik fele pedig a szoba volt, ahol négyen éltek.” „... előfordult, hogy nem volt ajtó, az ablak ki volt törve, és sem WC, sem fürdőszoba nem volt, a vizet is a közkútról hordják.” „Sokan, nyolc-tíz, vagy még több ember ötven-hatvan négyzetméteren, vagy még ennél is kisebb házban éltek összezsúfolva, rendezetlen körülmények között.” (kérdezőbiztos terepnaplók).

Ami a közbiztonságot és a lakókörnyezetet illeti, a válaszadók ötöde nyilatkozta azt, hogy zajosak a szomszédok, vagy nagy zaj szűrődik be az utcáról, körülbelül minden hatodik megkérdezett (18%) szerint pedig jellemző a bűnözés, erőszak és vandalizmus a környéken. A lakókörnyezet említett negatívumai – megközelítőleg 15%-kal - nagyobb arányban figyelhetők meg a szegény, mint a nem szegény

háztartásokban. A lakások jó részéhez – 84%-ához – tartozik művelésre alkalmas kert, és a kertés házak 83%-ában természetnek zöldséget, gyümölcsöt. Amint arra a 4.4. pontban utaltunk, a kertek megműveléséhez és/vagy állattartáshoz a családok több mint a fele (57%) kapott vetőmagot vagy kisállatot természetbeni juttatásként.

5.2. A lakókörülmények külső megítélése

A lakások állapotáról és környezetéről a kérdezőbiztosok maguk is véleményt alkottak. A hallgatók szerint a szegény gyerekek egy jelentős részének (29-45%) környezete korántsem ideális fejlődésük szempontjából (14. tábla). Ez leginkább akkor szembetűnő, amikor a térségi összes gyerekes háztartáshoz, és különösen a magasabb jövedelmű háztartásokhoz viszonyítva vizsgáljuk a szegény családok lakókörülményeit.

14. tábla: A kérdezők véleménye a lakásról és a lakókörnyezetről a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Jellemző-e a lakásra, a lakókörnyezetre?	szegény	nem szegény	összesen
A lakás sötét, vagy berendezése sivár, egyhangú.	28,6	10,3	17,2
A lakás megfigyelt helyiségei nagyjából tiszták.	55,1	89,4	75,6
A lakás megfigyelt helyiségei nagyjából rendezettek.	70,2	90,9	80,5
Az épület biztonságos egy gyerek számára (nem balesetveszélyes, nem rejt egészségügyi kockázatot).	67,8	93,6	82,6
Az udvar rendezett.	66,0	95,4	81,9
A környező házak jó állapotúak, rendezettek.	43,5	86,3	69,0
Az utca földút.	14,9	7,9	10,6

A kérdezőbiztosok szerint a szegény családok körülbelül harmadára jellemző, hogy a nekik otthont adó épület nem biztonságos egy gyerek számára (32%), a lakások tisztaságával kapcsolatban még több esetben (45%) érzékelték problémát. Legalább minden harmadik esetben (34%) az alacsonyabb jövedelmű családok udvarát rendezetlennak tartották a kérdezők; tízből négy esetben (43%) pedig a környező házakat rossz állapotúnak írták le.

Ami a tágabb lakókörnyezetet illeti, a kérdezőbiztosok véleményéből kitűnik, hogy a tájékozódást nehezítette az utcanév táblák és házsám táblák hiánya. Általános benyomásuk így összegezhető:

„A kisebb településeken jellemző tendencia volt, hogy nincs aszfaltozott út, sok helyen még a közvilágításra is panaszkodtak. Többen említették még problémaként, hogy nincs járda, legalább az iskoláig, mert ha lenne, akkor a gyerekek biztonságosabban tudnának eljutni az iskolába.” *„Vásárosnamény kivételével mindegyik településen a legfőbb gondot az okozta, hogy nincsenek utcatáblák és házsámok elhelyezve a legtöbb esetben, és hiába kérdeztük az embereket, sokszor ők sem voltak teljesen tisztában azzal, hogy egyes házaknak mennyi a házsáma”* *„Nem volt túl barátságos a környezet, a kutyák miatt. A pontos lakcímet is nehezen találtuk, mivel házsám szinte egyik házon sem volt, de akik kint voltak az utcában a segítségünkre voltak.”* (kérdezőbiztosi terepnaplók).

Több hallgató tesz említést a romák lakóhelyi szegregációjáról:

„Itt is a település legvégén egy a többi háztól távolabb eső utcában szintén 'cigánysoron' voltak szegregálva a roma/cigány családok, akik nagyon szegényes, romos, rendezetlen házakban éltek, rossz körülmények között”. *„A roma/cigány családok a legtöbb esetben a település szélein 'cigánysoron, telepeken' élnek, ahogy ők fogalmazzák. A magyar családok kiközösítik, lenézik őket származásuk miatt”* (kérdezőbiztosi terepnaplók).

6. Korai szocializáció, nevelés, oktatás

6.1. Otthoni nevelési környezet

A család kiemelt színtér a gyermekek korai szocializációja, valamint fizikai, érzelmi és értelmi fejlődése szempontjából. Az egészséges szocializációhoz elengedhetetlen a minőségi családi együttlét. Ilyen az étkezés, mint a családon belüli kommunikáció fontos lehetősége, alkalma. Egyes kutatások tanúsága szerint az interakciós előnyök mellett a gyerekkorban családi körben lezajlott főétkezések a gyermekkori elhízást is csökkentik²². Több kutatási eredmény alátámasztja továbbá, hogy a bölcsődések, óvodások későbbi írással, olvasással, kommunikációval kapcsolatos készségeit erősen fejleszti a mesélés, a szülőkkel közös könyvolvasással, nézegetéssel²³, énekléssel, mondókázással töltött idő. A felmérésben ezek közül több tevékenységre vonatkozóan is szerepeltek kérdések.

Adataink szerint több közös családi együttlét, attól függetlenül, hogy anyagi áldozatot igényel vagy sem, gyakoribb a nem szegény, mint a szegény családoknál (15. tábla). A legszámottevőbb különbség mégis a fizetőes családi programok (mozi, színház, koncert, múzeum) szervezésében jelentkezik; ez a tehetősebb családok 46%-ára, míg a kevésbé tehetősek 18%-ára jellemző. Jelentős az eltérés a könyvekkel való ellátottság, a mesemondás és a gyerekek olvasási szokásai terén is. A közös meséléssel, olvasással, élmények feldolgozásával töltött idő a szegény családok 33%-ában, és a nem szegény családok 13%-ában hiányzik. A kétféle családtípusban közelebb állnak egymáshoz a válaszok a tévében elhangzottak szülőkkel közös értelmezése, megbeszélése terén. Nincs azonban különbség a jobb és rosszabb anyagi helyzetben lévő családok között abban a tekintetben, hogy a gyerekek együtt étkeznek a szüleikkel, ugyanis ez mindkét családtípusban általános, a családok

²² Hasonló befolyásoló tényezők voltak még: elegendő mennyiségű alvás és limitált tévézés/számítógéphasználat. Anderson, Sarah E. – Whitaker, Robert C. (2010): Household Routines and Obesity in US Preschool-Aged Children. *Pediatrics*. Official Journal of the American Academy of Pediatrics. DOI: 10.1542/peds.2009-0417.

²³ Kertesi Gábor - Kézdi Gábor (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek* 2012/5. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék.

háromnegyedében mindennapos.

15. tábla: A gyermekek otthoni nevelési környezete a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Biztosítottak-e a gyermek számára az alábbiak?	szegény	nem szegény	összesen
van a gyermeknek az életkorának megfelelő könyve	74,6	92,2	82,0
szoktak a gyermeknek mesét olvasni vagy mondani	67,4	87,1	76,4
volt a gyermek a család szervezésében múzeumban, zenei vagy színházi előadáson	17,1	45,6	27,9
meg szokták beszélni a gyermekkel a TV-ben látottakat	65,2	77,8	69,9
a gyermek együtt szokott étkezni mindkét szülőjével	88,1	90,6	89,2

Az interjúk tanúsága szerint a kistérségben vannak szakemberek vagy „civil” szereplők által önszorgalomból életre hívott, a szülő-gyerek kapcsolat erősítését segítő kezdeményezések. Ilyenek például az egyik védőnő vezette szülésre és anyaságra felkészítés és baba-mama klub; vagy egy egyházi szervezésű baba-mama klub. Mind a beinduló gyerekházak, mind a felsorolt kezdeményezések közvetett pozitív hatást gyakorolhatnak a gyermekek otthoni nevelési környezetére is. A védőnő így foglalta össze tapasztalatait: „Eljönnek, és csak játszunk együtt. Hagyjuk, hogy odamenjenek, elveszik a játékot. ... sógyurma, színezés És ezek a kis kapcsolatteremtések. ... Olyan édesek, ahogy ismerkednek.” ... „Az egyház is csinál babaklubot Naményban. ... a tiszteletes néni ... nagyon gyerekbarát, az óvodákat is mindig járja. És akkor ő találta ki, hogy a kisebbeknek is. ... talált olyan nagymamákat, akik elhozták az unokát, és akkor így bevonódtak a fiatalok is. Úgyhogy ott jól működik az egyházon belül a baba-mama klub.” ... „Elfelejtenek mesélni most már az anyukák, és kinevetnek, amikor mondom. ... Nézi a tévét, és az a mese. ...

Egyenlőségjelet tesznek simán. Én is eleinte félrehallottam, és úgy gondoltam, hogy anyuka mesél.' ... „Mondókat mondtam és mutogattam, és akkor elkezdett kacagni az anyuka, na, én ezt nem fogom neki mondani. Az, hogy én itt egyszer egy héten elmondom, az kevés, a gyerekek azt mindennap kellene. És akkor ezt nagyon nehéz a szülőknek úgy beadagolni, hogy nekik is tenni kell azért ..., hogy jobban fejlődjön a gyerek. ... Úgy gondolom, hogy ha megmutatjuk nekik, hogy ezt így kell, akkor talán nagyobb az esély.” (védőnő).

Több interjúalany beszámolt arról, az egyébként más kistérségben is tapasztalt jelenségről, hogy a hátrányos helyzetűeket nem könnyű megszólítani, bevonni egyes kezdeményezésekbe. A probléma megoldására többféle gyakorlatot említettek: *„A hátrányos helyzetűek nem jönnek el a babaklubba, viszont tanácsadásra nekik is el kell jönni. És akkor így lett ebből játszósarok ..., így ők is hozzájutnak, bár nem babaklub keretében. ... A múltkor éppen olyan fotót sikerült készíteni, hogy három kis roma gyerek ült a kis sárga asztalnál, és olyan örömmel, olyan ragyogó, csillogó szemekkel. ... Rajzoltak, építőkockáztak, úgyhogy nagyon jó dolog. Tehát muszáj mind a kettőt csinálni, mert ide biztosan eljönnek hozzám, és akkor játszhatnak is egy picikét, meg akkor meg tudom én is (nézni), amik a szűrési szempontok.” (védőnő).*

„Ellátást kapnak (a nyári napközbeni táborban, játszóházban). ... és ez is csábító.” (a program munkatársa).

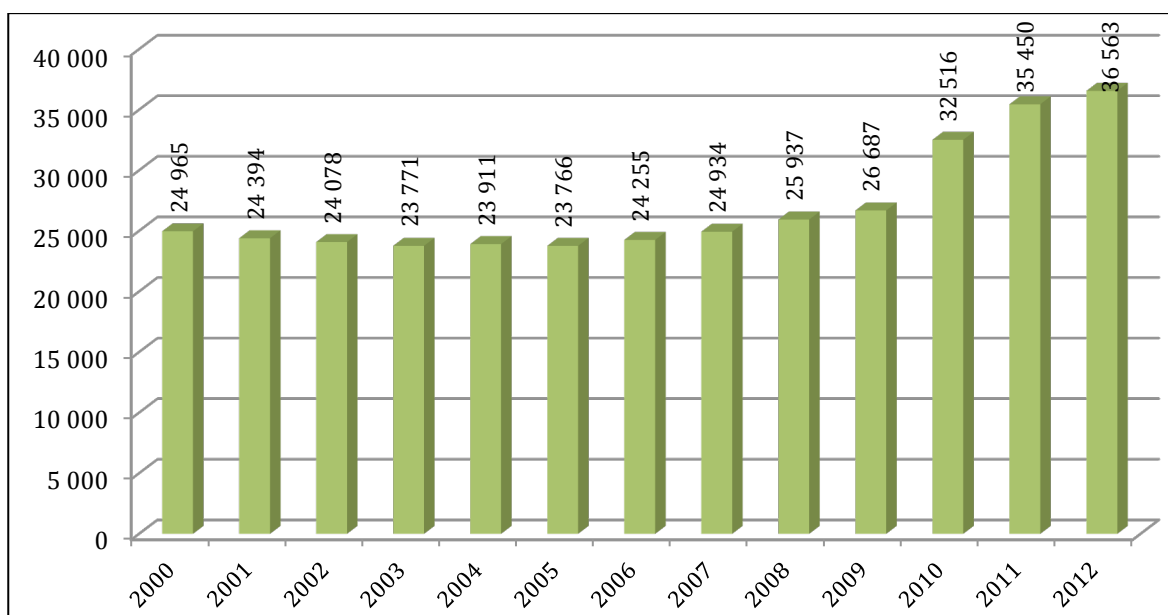
„Mert amikor azt mondjuk, hogy tanácsadói szolgáltatás keretében mondjuk egy pedagógus fog beiskolázási gondokról beszélni, akkor lehet, hogy a huszonöt embernek a fülén itt bemegy, és ott meg kijön. De amikor azt mondom és kiplakátolod, hogy egy szerény kis ellátást is biztosítunk, akkor bejön. Meghallgatja, és azt mondja: de jó, én jövök legközelebb is. Ugyanakkor nem tudjuk, mi volt az, ami jobban motiválta, most a téma, ami nagyon érdekelte, vagy, hogy utána megehetette a szendvicset, megihatta a kávéját, teáját. Hát sajnos, itt tartunk, de legalább ezzel is be tudjuk őket csábítani és reméljük, hogy hasznos dolgokat tudunk nyújtani számukra.” (a program munkatársa).

„De sajnos ide sem jöttek el a hátrányos helyzetűek (a szoptatás világnapja rendezvényre). Mindenkinek elküldjük a meghívót. Mihelyt adunk valamit, akkor jönnek. ... Én nem gondolom, hogy baj, ha kapnak valamit, sőt én azt gondolom, hogy nagyon is jó. Nyilván annak is nevelő értéke van, hogy mit (egészséges ételekről volt szó), mert egyáltalán nem mindegy. De nem mindig lehet akkor sem összeszedni őket. ... vagy azt gondolják, hogy hát ők oda nem (jönnek), ki lesz ott. Hallom ezeket a zöngéket, ahogy mondogatják, vagy kifogást keresnek. De van, amikor aztán mégis megmozgathatók, de csak ritkán. ... ami létezik, mindent bevet már az ember.” (védőnő).

6.2. Bölcsőde

A három évnél fiatalabb gyermekek bölcsődei elhelyezésének lehetőségei a '80-as évek eleje óta az ezredfordulóig látványosan csökkentek, majd egy nagyjából stagnáló időszakot követően a férőhelyek száma növekedni kezdett (7. ábra).

7. ábra: A bölcsődei férőhelyek számának alakulása Magyarországon 2000-2012 között

Forrás: KSH STADAT

A bölcsődei férőhelyek hiányát jól mutatja, hogy 2012-ben mintegy 500 gyermekkel többet íratnak be bölcsődébe, mint a férőhelyek száma. Az EU tagországokban 2010-re a háromévesnél fiatalabb gyermekek legalább 33%-a számára kellett volna biztosítani a napközbeni ellátási lehetőségét, de a bölcsődei férőhelyek száma csak a megfelelő korú gyermekek 12%-ának napközbeni ellátására volt elegendő. A kistérségben adataink szerint a gyerekek 7%-a jár, avagy járt bölcsődébe. Ez a mutató a 0-17 éves korosztályra vonatkozik, ami azt jelenti, hogy nem csak az EU elvárásaitól, de az országos átlagtól is elmarad ez az érték.

Ami a Biztos Kezdet gyerekházakat illeti, a Gyerekesély program szakmai megvalósítása keretében elkezdődött a Biztos Kezdet szemlélet elterjesztése, valamint Biztos Kezdet szakmai műhelymunka is folyik a kistérségben. Gyerekház beindítását tervezik Aranyosapátiban Gemzsén, Tiszakerecsenyben, Vásárosnaményban; az előkészületek a felmérés idején már elkezdődtek.

6.3. Óvoda

A bölcsődei hozzáféréshez viszonyítva az óvodába járás lehetőségei lényegesen jobbak a kistérségben, hiszen a 3-17 éves korosztálynak mindössze 1%-a nem jár, vagy járt óvodába. Az óvodát a legtöbb gyermek három éves kora körül kezdte el (85%). Megnyugtató adat, hogy a gyerekek döntő többségét – pontosan 97%-ukat – akkor vették fel az óvodába, amikor azt a család kérte. Azoknak a gyerekeknek az aránya, akik 5 éves korukban, vagy annál később kerültek be az óvodába 3% körüli, amely érték gyakorlatilag megegyezik az országos átlaggal (15. tábla). A későn óvodába kerülők aránya valamivel magasabb a szegények (4%), mint a nem szegények (2%) körében.

15. tábla: Az óvodakezdés életkora a 3-17 éves gyermekek között a Vásárosnaményi kistérségben (% , N=518)

Hány éves korától jár(t) óvodába?	országos*	kistérség		
		szegény	nem szegény	összesen
nem jár	-	1,2	0	0,7
2-3 éves	76,4	82,7	87,9	84,8
4 éves	19,1	12,1	9,4	11,0
5 éves	2,6	4,0	1,0	2,8
6 éves	0,4	0	1,7	0,7

*TÁRKI Háztartásmonitor 2012

A szülők óvodáról és iskoláról alkotott véleményét mind zárt, mind nyitott kérdésekkel mértük a Gyermek kérdőívben. Az óvodákról jó véleménnyel vannak a szülők: az „inkább jellemző” és „nagyon jellemző” válaszokat összegezve legalább 90%-uk nyilatkozott kifejezetten pozitívan az óvoda által biztosított személyi és tárgyi feltételekről (16. tábla). Hasonlóan magas azok aránya is, akik szerint gyermekük jól fejlődik az óvodában, figyelembe veszik a gyerek kéréseit, valamint partnernek tekintik a szülőket, és bevonják őket az óvoda életébe. Ehhez képest az óvodai gyerekközösséggel kevésbé elégedettek a kérdezettek: a szülők bő negyede szerint jellemző, hogy sok az erőszakos, verekedő gyerek. A következő problémát a csoportok magas létszáma jelenti, a válaszadók 23%-a ugyanis túlszűfoltnak érzi azokat.

16. tábla: Az óvodákról alkotott vélemény a Vásárosnaményi kistérségben (% , N=138)

Jellemző-e az óvodára?	egyáltalán nem jellemző	inkább nem jellemző	inkább jellemző	nagyon jellemző
Az óvoda játékokkal, eszközökkel való felszereltsége megfelelő.	0,8	4,7	12,3	82,2
Az óvoda berendezése, bútorzata megfelelő.	1,8	6,2	20,9	71,1
A gyerek jól fejlődik.	2	5	20,6	72,4
Jó a gyerekközösség.	8,2	5,4	28,1	58,3
Jók az óvónők.	1,8	3,2	24,4	70,6
Partnernek tekintik a szülőket.	0,9	2,6	10,8	85,7
Az óvodában figyelembe veszik a gyerek kéréseit, igényeit.	0	0,6	23,5	75,9
A szülők bekapcsolódhatnak a programok szervezésébe.	0	1,6	25,7	72,7
Sok az erőszakos, verekedő gyerek.	46,5	25,2	12,3	16
Túlzsúfoltak a csoportok.	48,5	28,4	8,7	14,4

Ha a válaszokat településenként összegezzük - feltételezve, hogy a tíz szempont alapján egytől négyig osztályozva maximum negyven pont érhető el -, azt tapasztaljuk, hogy településenként nincsenek nagy eltérések az óvoda megítélése terén. Ha mégis kiemelhető valami az az, hogy – kis különbség mellett - gyermekük óvodájával a tiszavidai szülők a legelégedettebbek (35 pont), a tiszadányiak (31 pont) pedig a legkevésbé. A tiszadányi óvoda felújításra méltó állapotára, az ottani játékok elavultságára a terepnaplóból is fény derült.

Amikor a családokat megkértük, hogy saját szavaikkal fogalmazzák meg lakóhelyük erősségeit, sokan az óvodát (és iskolát) említették. Az óvodára vonatkozó nyitott kérdések alapján is elmondható, hogy a szülők összességében jó véleménnyel vannak az óvodákról. A többség úgy érzi, az óvónők együttműködők, közvetlenek, megfelelően foglalkoznak a gyerekekkel, akik ennek eredményeként jól fejlődnek az óvodában. Több szülő elégedett az óvodák eszközökkel való ellátottságával, de egyesek szerint ezen még van mit javítani. Az óvodák hiányosságaiaként számos szülő

semmit nem tudott megnevezni, másoknál a magas csoportlétszám, a kevés óvodai szakember és az elégtelen programlehetőségek kerültek szóba.

A szülők véleményét megkérdeztük arról, hogy magasnak gondolják-e a roma gyerekek arányát az óvodában. A válaszadók igen nagy része - 60%-a - mondta azt, hogy jellemző a gyermek óvodájára, hogy ott magas a roma gyerekek aránya. Kérdést fogalmaztunk meg arra vonatkozóan is, hogy nemzetiségileg milyen csoportot tekintenek ideálisnak. A válaszok alapján a szülők közel harmada (31%) szerint az a jobb, ha a roma és a nem roma gyerekek külön csoportba járnak. Ha a megkérdezett nemzetisége szerint megbontjuk a válaszokat azt látjuk, hogy a közös óvodai nevelést preferálók között nincs lényeges eltérés romák (48%) és nem romák (52%) között. Ugyanakkor az elkülönített nevelés mellett állókon belül jóval több a nem roma (40%), mint a roma nemzetiségű (18%).

6.4. Iskola

A gyermekek iskolakezdésének életkora országosan egyre későbbre tolódott. 1990-ben a hét évesen iskolába kerülő gyerekek aránya még körülbelül 10% volt, 2000-re meghaladta a 30%-ot, és ez az arány azóta csak nőtt²⁴. A késői iskolakezdés az iskola befejezésének esélyére, valamint a tanulói teljesítményre is hatást gyakorolhat. A késői beiskolázás – főként a tankötelezettség életkorának csökkentése mellett - rontja az általános iskola befejezésének esélyeit a hátrányos helyzetű gyermekek esetében. Ezért érdemes különös figyelmet az, hogy magas a késői iskolakezdés aránya a kistérségben: a gyerekek fele ugyanis hét évesen vagy később kerül iskolába (17. tábla).

²⁴ Vágó Irén (2005): Felfelé terjeszkedő óvodáztatás – stagnáló hozzáférés. *Educatio* 4. sz. 742–761.

17. tábla: Az iskolakezdés életkora a 6-17 éves gyermekek között a Vásárosnaményi kistérségben (% , N=383)

Hány éves korától jár(t) általános iskolába?	szegény	nem szegény	összesen
nem jár iskolába	0,6	0,7	0,6
5 éves	0	1,3	0,5
6 éves	48,0	50,7	49,0
7 éves	50,5	46,9	49,1
8 éves	0,9	0,3	0,7

A jelenlegi törvényi szabályozás főszabályként hat éves kortól írja elő a tankötelezettséget, de lehetőséget ad még egy évet az óvodában tölteni – ha egy szakértői bizottság úgy látja jónak. A jogszabály következményeként – legalábbis az első években – iskolaéretlen gyermekek sokasága kerülhet az intézményekbe, ami az iskolai kudarcok növekedéséhez vezethet. Egyes kutatások is kiemelik, hogy – a teljes gyermeknépességre vetítve - azok a diákok, akik évvesztesként hét éves vagy idősebb korban késleltetve kezdik az általános iskolát, jobb teljesítményt nyújtanak.²⁵ A kistérségben a késői iskolakezdők negyede évvesztes volt, tizedük pedig szülői kérésre maradt tovább otthon vagy az óvodában (18. tábla). Ritkán fordult elő, hogy a gyermekek iskolaéretlenség vagy betegség miatt maradtak tovább az óvodában. A szegény és nem szegény gyermekek között nem rajzolódnak ki markáns különbségek. Annyi emelhető ki, hogy a nem szegény gyermekek körében magasabb volt a szülő kérésére később iskolát kezdők aránya; valamint a szegény gyermekeknél az iskolaéretlenség gyakrabban jelent meg okként, mint a jobb körülmények között élő gyermekeknél.

²⁵ Lásd: Hámori Szilvia – Köllő János: Kinek használ az évvesztés? Iskolakezdési kor és tanulói teljesítmények Magyarországon. Közgazdasági szemle, LVIII. évf., 2011. február. 133–157. o. A tanulmány a 2006-os, negyedik és nyolcadik osztályban végzett kompetencia felmérések teszteredményeire alapoz. A kutatási eredmények értelmében a késleltetés az általános iskolát végzett anyák gyermekei esetében jobban növeli a teljesítményt (jórészt ez vonatkozik az elmaradott térségekre), mint a diplomás anyák gyermekei körében.

18. tábla: A késői iskolakezdés okainak megoszlása a 6-17 éves gyerekek körében a Vásárosnaményi kistérségben (% , N=376)

Miért kezdte későn az általános iskolát?	szegény	nem szegény	összesen
évvesztes volt	24,7	23,1	24,1
szülői kérésre	9,1	15,0	11,4
iskolaéretlen volt	2,9	0,7	2,0
betegség miatt	0,3	0,3	0,3
egyéb ok miatt	1,8	0	1,1

A szegény gyerekek rosszabb iskolai teljesítményét mutatja, hogy körükben magasabb az iskolai kudarcok előfordulása (19. tábla). A rosszabb anyagi körülmények között élő gyerekek negyedének 3,0 vagy az alatti a tanulmányi átlaga, tizedük évet ismételt, 6%-uk pedig kiegészítő, felzárkóztató osztályba járt. Ezek az értékek a nem szegény gyerekekre vetítve lényegesen kedvezőbbek.

19. tábla: Iskolai kudarcok előfordulása a 6-17 éves gyermekek között a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Előfordult-e az iskolában?	szegény	nem szegény	összesen
kiegészítő, felzárkóztató osztályba jár(t)	5,9	1,6	4,3
magántanuló volt, eltanácsolták	1,5	,6	1,2
évet ismételt	9,3	1,0	6,2
3,0 vagy az alatti tanulmányi átlag	24,5	8,7	18,4

A rosszabb iskolai eredmények miatt a napközibe járás lehetősége különösen fontos a hátrányos helyzetű gyermekek számára. Adataink szerint a gyerekek többsége – 60%-a napközis a kistérségben, ez a lehetőség a tehetsős és kevésbé tehetsős gyerekek számára egyaránt elérhető. Az alternatív, tanórán kívüli fejlesztő programokhoz, foglalkozásokhoz ugyanakkor a szegény és nem szegény gyerekek egyenlőtlenül jutnak hozzá. Ez igaz mind a fizetős, mind az ingyen elérhető lehetőségekre (lásd még

6.1. pont). Szakkörökre a szegény gyerekek 29%-a, a nem szegény gyerekeknek pedig a fele jár. A tanulók ennél nagyobb részének van lehetősége tanórán kívül mozogni, sportolni: a rosszabb anyagi helyzetű gyerekek 74%-ának, a jobb anyagi helyzetű gyerekek 93%-ának. Fizetős iskolai kirándulásokon a szegény gyerekek nagyjából fele (52%), a nem szegények 88%-a tud részt venni. Fizetett nyelv-, zene- vagy egyéb fejlesztő órára még a tehetősebb gyerekeknek is csak körülbelül fele tud eljárni (48%), ez az arány a szegény gyerekeknél mindössze 15%.

Mindezek fényében megállapítható, hogy a kistérségi Gyerekesély program keretében működő tanodáknak igen nagy a létjogosultsága, ezért a gyerekstratégia elkészítése előtt érdemes számba venni a lehetőségeket, hogyan lehet az elkezdett munkát folytatni, az iskolai felzárkóztatást fenntarthatóvá tenni. (A felmérés idején tanoda működött Aranyosapátiban, Tiszaviden és Vásárosnaményban.)

Az interjúkban és a terepnaplókban a következő pozitív vélemények fogalmazódtak meg a tanodákkal kapcsolatban:

„A településen mindegyik család megemlítette a tanodát, amit nagyon jónak és hasznosnak tartanak, hiszen a gyerekekkel olyan szakember foglalkozik, aki tud nekik segíteni a tanulásban vagy bármi gonddal, bajjal fordulhatnak hozzá bizalommal, és segít nekik azt megoldani; illetve sokan azért is emelték ki a tanoda fontosságát, hiszen itt a gyerekek kicsit másfajta szocializációs közegben lehetnek, nem csavarognak, nem követnek el bűncselekményeket, nem viselkednek deviánsan (Tiszavid).” (kérdezőbiztosi terepnapló).

„A gyerkőcöktől is hallottam, meg a szülőktől visszajelzést, hogy milyen jó volt, hogy külön foglalkozott velük pedagógus. ... Azt azért tudjuk pedagógusokkal beszélgetve is, hogy az mindig sokkal többet ér, ha speciálisan egy kisgyerekekkel tud valaki konkrétan (foglalkozni), és azt, amiben ő gyenge, azt felzárkóztatni.” (védőnő).

„És sokszor tényleg csak egy kis noszogatás kell nekik és kiderül, hogy ... sok minden van bennük, csak éppen nincs, aki ezt előhossa belőlük. Tehát ez

folyamatosan működik húsz-húsz-húsz gyerekkel. ... az elején annyira nehéz volt ezt a húsz gyereket összeszedni a tanodában. ... Ma viszont elmondhatjuk, hogy versengenek a gyerekek..., mert tanodásnak lenni nagyon jó, azt szokták mondani. Motiváljuk őket ..., mindenkinek nagyon jól esik az elismerés” (a program munkatársa).

20. tábla: A 15-18 éves gyerekek megoszlása iskolatípus szerint a Vásárosnaményi kistérségben

Jár-e valamilyen oktatási intézménybe?	fő	%
nem jár	4	4,3
általános iskola	10	10,7
szakmunkásképző, szakiskola	24	25,8
szakközépiskola	33	35,5
gimnázium	22	23,7
összesen	93	100

A mintába került középiskolás korúak 60%-a - érettségit adó – szakközépiskolába vagy gimnáziumba jár (20. tábla). A 15-18 évesek negyede jár szakiskolába, tizedük pedig általános iskolás. A gyerekek 4%-a nem része az oktatási rendszernek, ugyanis nem jár sem általános iskolába, sem semmilyen középfokú intézménybe.

A tehetősebb családokban eleve többet várnak el a gyerekektől iskolai végzettség tekintetében, mint a kevésbé tehetősekben. A különbség a felsőfokú tanulmányokat illetően a legszembetűnőbb. Míg a válaszadók tízből hat nem szegény gyerektől várnak diplomát, addig a szegény gyerekek között ez az arány tízből kettő. Említésre méltó különbség, hogy a jobb módú családokban senki sem gondolja azt, hogy gyerekük az általános iskolával befejezi tanulmányait, a gimnázium, és leginkább a főiskola, egyetem tűnik perspektívának. A szegény családokban azok vannak a legtöbben (32%), akik a szakközépiskolát látják reálisan elérhető célnak, a válaszadók ötöde-ötöde pedig szakiskolában, gimnáziumban, valamint főiskolában vagy egyetemen gondolkodik.

21. tábla: A szülők várakozásai a gyerekek iskolai végzettségét illetően a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Gyermeke milyen iskolai végzettséget szerez majd?	0-17 évesekre (N=608)		0-5 évesekre (N=217)	
	szegény	nem szegény	szegény	nem szegény
legfeljebb 8 osztály	5,5	0	7,0	0
szakmunkásképző, szakiskola	20,7	4,6	24,3	2,0
szakközépiskola	32,3	8,0	23,5	6,8
gimnázium	21,3	25,3	24,3	24,5
felsőfok	20,2	62,1	20,9	66,7

A kérdezőbiztosi és interjú tapasztalatok alapján a tanuláshoz, a gyerekekhez való hozzáállás nemzetiségi színezetet is kap. Az interjúkból továbbá markánsan kirajzolódik az az álláspont, hogy csak a pedagógusok és a szülők szinergikus munkájával van esély arra, hogy a szegény családok gyermekei magasabb iskolai végzettséghez jussanak, és elhelyezkedjenek a munkaerőpiacon.

„... (a nagymama) nagyon elkeseredett, mert az iskolában, ahová jár az unokája eléggé megkülönböztetik a romákat a nem romáktól. Nagy aggodalma az volt, hogy nem tudja majd megadni az unokájának mindazt, amit megérdemelne, pedig elmondása szerint még akár főiskolát is el tudna végezni majd a most hat éves kislány.” (kérdezőbiztosi terepnaplók).

„... a közös (a szülői-tanári)összefogás mindenképp szükséges.” (prevenációs szakember).

„... nagyon sok roma gyerek hazamegy, és (a szülő) azt mondja, minek az a könyv, úgyse érsz vele semmit, úgyis csak az utcán fogsz takarítani. ... nagyon sok roma szülő ... úgy gondolja, hogy ha neki nem sikerült, akkor nem sikerül a gyereknek sem. Tehát hogyha a szülő szemléletén nem tudunk változtatni hét-nyolc gyereket tudtunk megmenteni (a tanodában), nem kell osztályt ismételnie. ... Amelyik gyereknek nem segített a szülő, azon nem tudtunk

(segíteni).” (nemzetiségi önkormányzati munkatárs).

Az óvodákhoz hasonlóan az iskolákban mind a személyi, mind a tárgyi feltételekkel elégedettek a szülők. A válaszokat településenként bontva azt látjuk, hogy összességében gyermekük iskolájával a Tiszaviden és Gemzsén élő szülők a leginkább elégedettek (40-ből 35 pont), és a Gulácson élők pedig legkevésbé (28 pont).

22. tábla: Az iskolákról alkotott vélemény a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Igaz-e az iskolára?	egyáltalán nem igaz	inkább nem igaz	inkább igaz	teljesen igaz
A gyerek jól fejlődik.	2,5	6,7	25,7	65,1
Az iskola berendezése, bútorzata megfelelő.	2,3	9,9	25,8	62
Az iskola eszközökkel való felszereltsége megfelelő.	4,9	5,7	24,8	64,6
Jó a gyerekközösség.	5,5	9,3	25,6	59,6
Jók a pedagógusok.	3,6	9,8	21,1	65,5
Figyelembe veszik a gyerek kéréseit, igényeit.	2,9	4,2	16,5	76,4
Partnernek tekintik a szülőket.	0,9	4,3	21,8	73
A szülők bekapcsolódhatnak a programok kialakításába.	1,5	4,6	18,3	75,6
Sok az erőszakos, verekedő gyerek.	26,2	30	19,9	23,9
Túlzsúfoltak az osztályok.	44,9	29,1	16,5	9,5

A válaszadók 85-95%-a szerint összességében jellemző, hogy gyermekük jól fejlődik, a gyerekek és szülők kéréseit figyelembe veszik, partnernek tekintik őket (22. tábla). Problémák itt is a magas csoportlétszámmal és a gyerekközösséggel kapcsolatban merültek fel. Az osztályok túlzsúfoltságát a szülők negyede érzékeli. Tízből legalább négy megkérdezett szerint pedig jelen van az iskolában az agresszió: sok az erőszakos, verekedő gyerek. A gyerekközösségben az agresszivitáson túl alkohol- és droproblémák is előfordulnak. A válaszadók szerint gyerekeik 17%-a olyan

iskolába jár, ahol jellemző az alkohol és/vagy drogfogyasztás.

Az iskolai devianciák előfordulási arányát „megemelik” a vásárosnaményi középiskolások szüleinek válaszai; ugyanis ha csak a Vásárosnaményi iskolákba járó gyerekeket vesszük górcső alá, akkor tízből legalább négy szülő (44%) szerint vannak jelen az említett problémák. Ez az eredmény azért nem meglepő, mert bár az alkohol- és drogfogyasztás már általános iskolás korban elkezdődhet (és el is kezdődik a kistérségben), fogyasztásuk középiskolás korban terjed el inkább.

A kistérségi Gyerekesély programban nagy hangsúlyt fektetnek a prevenciók tevékenységekre:

„... a prevenciók tevékenység az nagyon központi szerepet kapott a pályázatban, ezen belül is legfőképpen a drogprevenció. Ugye, a fiatalok körében ez (a drogfogyasztás) most nagyon-nagyon menő dolog, és itt, Vásárosnaményban sajnos és a kistérségen belül is. Úgyhogy folyamatosan járjuk az általános iskolákat, középiskolákat, drogprevenciók előadásokat tartunk, témanapokat, amelyek egész iskolának szólnak, illetve osztályfőnöki órák keretében is ott vagyunk.” (a program munkatársa).

Amint azt az óvodákról szóló részben is tárgyaltuk (6.3. pont), sokan településük egyik pozitívumaként az iskolát említették (az óvoda mellett). Az iskolára vonatkozó nyitott kérdések alapján is elmondható, hogy a szülők összességében jó véleménnyel vannak az iskolákról, a legtöbben semmilyen negatívumot nem említettek. Ha mégis, akkor a tárgyi eszközök, oktatási segédanyagok, különórák, iskolai programok, fejlesztő foglalkozások, sportolási lehetőségek hiányára vagy szűkösségére tértek ki.

Az óvodához hasonlóan a szülőktől az iskola esetében is megkérdeztük, hogy érzésük szerint magas-e a roma tanulók aránya: erre a kérdésre a szülők 68%-a válaszolt igennel. Ez érték még az óvodánál tapasztalt eleve magas 60%-ot is meghaladja. A szegregáló szülői attitűd az iskolában is határozottan jelen van, ám kevésbé erőteljesen, mint az óvodában: a megkérdezettek negyede (26%) amellet teszi le a voksát, hogy a roma és nem roma diákok külön osztályba járjanak; az óvodával kapcsolatban közel harmaduk (31%) nyilatkozta ugyanezt.

A diszkrimináció és szegregáció a tereptapasztalatok szerint tetten érhető az iskolában: „... éppen a tegnapi nap volt egy (roma) gyerek fent az irodában, és azt mondta, hogy ugyanazt a szöveget, amit ez előtte levő (magyar) gyerek elmondott, ő megkapta az ötöst, ugyanazt ugyanúgy elmondta ő is, ha még nem jobban, és akkor kapott egy hármast” (nemzetiségi önkormányzati képviselő).

„De egy roma gyereket hamarabb kirekesztenek, mert nem tiszta a ruházata, mint egy magyar gyereket. Ez azért érzékelhető. Vagy hogyha egy roma gyerek verekszik az iskolában, sokkal súlyosabb a következménye, mint hogyha egy magyar gyerek bánt egy cigány gyereket.” ... „Úgyhogy nincs sikerélményük, és ki vannak rekesztve, ugyanúgy, mint a felnőtt romák ki vannak rekesztve a társadalomból bizonyos okok miatt. Vannak okok, amik megérdemeltek, vannak okok, amik nem. Mondjuk, a gyerekek nem tehetnek róluk, őket nem lehet kirekeszteni a szülők hibája miatt.” (nemzetiségi önkormányzati munkatárs).

A kistérségben tapasztaltak alapján érzékelhető, hogy egyes Gyerekesély programelemeknek, így például a tanodáknak megkülönböztetést csökkentő hatása is lehet: „... mert azok a gyerekek is, akik a tanodában voltak ..., napról napra kezdték mondani, hogy most már nem hátul ülök, elől ülök. A tanároknak is meg kellett szokni, hogy most már tud viselkedni órán, nem zavarja, nem fegyelmetlen, csendben van. Ha nem is tud hozzászólni, de legalább elkezdte leírni azt, amit, lett sikerélménye, ezáltal a többiek, a magyar gyerekek is elkezdtek hozzá másképp fordulni, más szemmel nézni. Még ha nem is lettek barátok, de elkezdték elfogadni egymást.” (nemzetiségi önkormányzati munkatárs).

Mindenesetre a kistérségi gyerekstratégiának lehetőség szerint a negatív megkülönböztetés és kirekesztés problémakörére is reagálnia kell.

7. A gyermeki szükségletek kielégítettsége

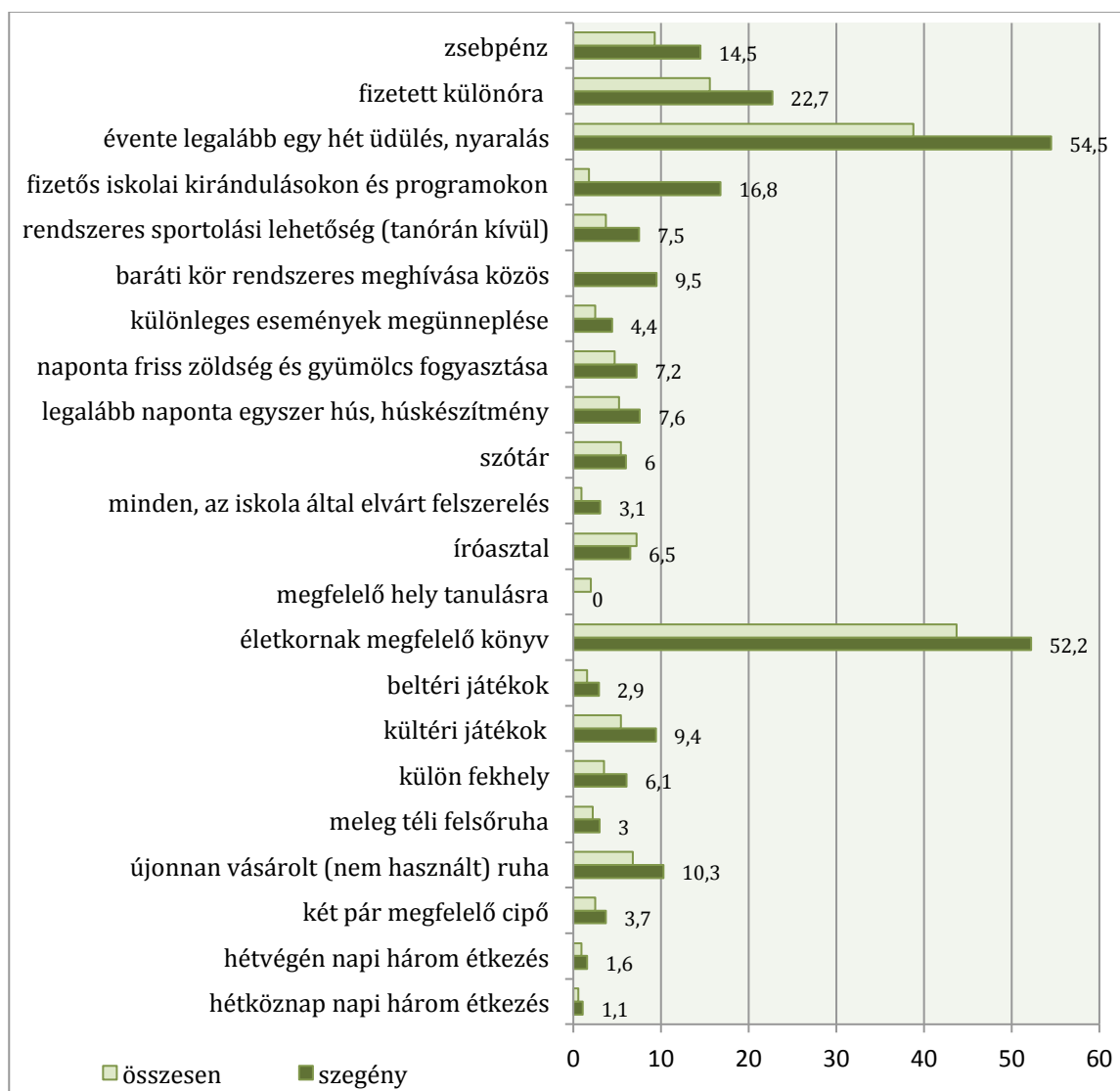
Az anyagi helyzet csak általánosságban határozza meg, hogy a család mennyire képes a gyermekek számára fontos szükségletek biztosítására. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a gyermekek szükségleteinek kielégítését előresorolják a családok a felnőttek szükségleteivel szemben²⁶. A szülők háztartási gazdálkodáson belüli preferenciái azonban – a források szűkössége mellett – bizonyos gyermeki szükségletek kielégítését fontosabbnak, másokat halaszthatónak, vagy kevésbé fontosnak ítélik meg.

Ezt a szemléletet a tereptapasztalatok is visszatükrözik: *„Látszott, hogy abból a kevés betevőből, amit kapnak, a maximumot próbálják kihozni élettársával, és a gyerekek számára próbálnak mindent előteremteni.”* *„A legtöbb családnál ... rossz körülmények között éltek, de volt fedél a fejük fölött, rendben tartották a házukat, a gyermekeiknek az alapvető dolgokat, élelmet, ruházatot, iskoláztatást tudták biztosítani.”* (kérdőbiztos terepnaplók).

Ahhoz, hogy adataink egy részét országos viszonylatban is értelmezni tudjuk, összehasonlításként felhasználjuk a KSH 2009. évi Háztartási Költségvetési és Életkörülmények Adatfelvétel EU-SILC modulját. Annak érdekében, hogy a kistérségi válaszok összehasonlíthatóak legyenek az országos EU-SILC adatokkal, az elemzést a 16 év alattiakra végeztük el. Az elemzés során csak azokat a válaszokat tekintjük nélkülözésnek, ahol a megkérdezett azt jelezte, hogy egy adott jószág azért nem biztosított a gyermek számára, mert a család azt nem engedheti meg magának.

²⁶ Danis Ildikó (2010): A fejlődés-lélektani perspektíva: gyermeki szükségletek. In: Surányi Éva - Danis Ildikó - Herczog Mária (szerk.): Családpolitika más-más szemmel. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest, 102-137. o.

8. ábra: Kielégítetlen gyermekszükségletek aránya a Vásárosnaményi kistérségben a 15 éves és fiatalabb gyerekek körében (%)²⁷

Kistérségi felmérésünk eredményei szerint a szegény gyerekek az összes szükséglet terén több hiányt szenvednek, mint nem szegény társaik. Ha viszont a szegény

²⁷ A kistérségi nem szegény családok válaszaiból az derül ki, hogy számos esetben az anyagi okok nem játszanak szerepet abban, hogy egy adott gyermeki szükséglet kielégítetlen marad. Ezért az ábrán a nem szegény gyerekek adatait nem szerepeltetjük. A kérdés így hangzott: „Kérem mondja meg, hogy a háztartásban élő minden 18 éves és fiatalabb gyermeke számára biztosítottak-e az alábbiak?” Ezt a kérdést a Háztartás kérdőívben szerepeltettük. Az életkornak megfelelő könyv-kérdés a Gyermek kérdőívben kapott helyet, és minden 0-17 éves gyermekre külön feltettük: „Van-e a gyermeknek az életkorának megfelelő könyve?”

családok válaszait – ahol lehetséges - az országos értékekkel²⁸ vetjük össze, a kistérségben egy az országosnál kedvezőbb kép bontakozik ki a gyermekszükségletek kielégítettsége terén. Két tételben mutatkozik elmaradás az országos mutatókhoz képest: ezek az életkornak megfelelő könyvek biztosítása, valamint a fizetős iskolai programokon, kirándulásokon való részvétel.

A gyermekek biológiai alapszükségleteit (táplálkozás, ruházkodás) lényegében - 94-99%-ban - képesek kielégíteni a családok (8. ábra). A szülők elmondása szerint gyermekeik számára biztosított a napi háromszori étkezés. A táplálkozási szükségletek tekintetében hétközben a szegény gyerekek 1%-a szenvedett hiányt a kistérségben, ez megegyezik a 2009-es országos átlaggal. Az iskolás korúaknál a tanítási napokon ez az étkezés az iskolai étkeztetést is jelentheti és jelenti is, függetlenül a család anyagi helyzetétől. Az iskolaévben tíz gyerekből nyolc, nyáron pedig tízből négy veszi igénybe a gyermekétkeztetést, mégpedig háromnegyedük ingyen, 13%-uk pedig kedvezményesen. Ami a hétvégi háromszori étkezést illeti, azt a szegény családok 2%-a nem tudja biztosítani gyerekeinek. Meleg téli felsőruhája a szegény gyerekek 3%-ának nincsen. A szegényeknek gondot okoz új (nem használt) ruhát (4%), valamint két pár megfelelő cipőt (10%) vásárolni gyerekeiknek, a megfelelő országos arányok itt is kedvezőtlenebbek: 5% és 22%.

A minőségi étkezés, a változatos étrend kiemelkedően fontos a gyermekek egészséges fejlődése szempontjából. Országos átlagban azt látjuk, hogy a gyerekek 13%-a nem jutott húshoz, míg 17% friss zöldséghez vagy gyümölcshöz, a megfelelő arányok a kistérségben jobbnak mutatkoznak még a szegények körében is (8% és 7%). A különleges események megünneplését országos átlagban a családok 9%-a, a kistérségi szegény családoknak pedig 4%-a nem engedheti meg magának.

A terepnaplók és az interjúk némileg árnyalják a biológiai alapszükségletek és

²⁸ A következő elemekre elérhetőek az EU-SILC 2009 országos adatai: hétköznap napi három étkezés, két pár megfelelő cipő, újonnan vásárolt (nem használt) ruha, kültéri játékok, beltéri játékok, életkornak megfelelő könyv, megfelelő hely tanulásra, legalább naponta egyszer hús, húskészítmény, naponta friss zöldség és gyümölcs, különleges események megünneplése, baráti kör rendszeres meghívása, évente legalább egy hét üdülés, nyaralás, fizetett különóra, zsebpénz. Nincsenek elérhető országos adataink a meleg téli felsőruhára, külön fekhelyre, íróasztalra, iskolai felszerelésre, szótárra, sportolási lehetőségekre, nyaralásra, fizetett különórára, valamint zsebpénzre vonatkozóan.

a minőségi étkezés biztosításáról kialakult pozitív kistérségi képet. A meginterjúvolt szakemberek megemlítették, hogy ha – túlságosan – fiatalon vállalnak gyereket az anyukák, nem minden esetben felkészültek a gyereknevelésre, a háztartás vezetésére.

„... hát néha az (étkezés) is gond, főleg így hónap vége felé. ... Vagy (az anyuka) nem tudta, hogy mit főzzön, mert nem is tud főzni. ... Akkor írtam neki egyszerű ételeket meg recepteket. ... Hogy akkor mit adjon a gyereknek, hogy azért ne mindennap ... vajjas kenyeret egyen. ... és akkor szembesül ezzel az ember, hogy hogy lehet huszonhét-ezer forintból úgy bevásárolni, hogy legyen még hó végére is?” ... „Ami még szokott gondot jelenteni az, hogy egyre fiatalabbak szülnek ..., és a gyereknek, férfinak főzni kéne, nem tudnak háztartást vezetni.” (védőnő).

„... hátrányos helyzetű gyerekeket üdültettünk... és nem tudtak betelni az enivalóval.” (civil szervezet vezetője).

„... hogy tudom felmérni azt, hogy rajzol-e a gyerek, ha soha még egy ceruzát se fogott a kezében? Vagy hogyan épít két kockát egymásra, ha nem látott még kockát? ... (Az anyuka) rámondja, hogy tudja a gyerek ..., mert azt szégyelli bevallani, hogy neki az nincsen. De mi látjuk.” (védőnő).

„A higiénia, ami még nagyon, szerintem nagyon alacsony itt nálunk.” (nemzetiségi önkormányzat munkatársa).

„Nagyon sok helyen például ez (a mosás) a legnagyobb probléma. Főleg télen, ahol van, mondjuk öt gyerek, és nincs mosógép. Hát nyilvánvaló, hogy mért jár a gyerek koszos ruhában ez a másik vesszőparipám, ha van egy darabunk, akkor arra vigyázzunk. Lehet, hogy elég két ruha, csak akkor azt mindig tisztán kell tartani. De akkor mindig mondják, hogy nincs centrifuga, nincs mosógép, nincs mivel.” (védőnő).

A gyermeki fejlődést stimuláló kültéri játékokban a szegény gyerekek közel tizede szenved hiányt. A rosszabb jövedelmi helyzetű gyerekek 6%-ának nincsen külön ágya. A szülők elmondása alapján a tanulási feltételek és kellékek biztosítottak a

gyerekeknek. Igaz, azt is láttuk, hogy sok tanuló jár napközibe, és ott írja meg a leckéjét, illetve sokan vannak azok is, akik tankönyvtámogatásban részesülnek. Nagyon magas ugyanakkor azon – elsősorban, de nem kizárólag – szegény gyerekek aránya, akiknek nincsen az életkorának megfelelő könyve. Ez minden második szegény gyerekre jellemző a kistérségben. (Az országosan mért érték mindössze 12%.) A társas kapcsolatok kiépítését, erősítését nehezíti, hogy a szegény gyerekek 17%-a nem tud fizetős iskolai kirándulásokon, programokon részt venni, ez az arány az országoshoz hasonló (15%).

Egy védőnő elmondása szerint az a rendszer is működik a körzetében, hogy összegyűjtik az egyes családoktól a megunt, „kinőtt” ruhákat, játékokat, babakocsit, autós ülést, és azt adják tovább a szegényebb, gyereket váró, nevelő családoknak. *„De amikor megyek, már nincs meg (a játék).”* – jegyzi meg. *„A másik dolog az, hogy folyamatosan karitatív tevékenységként gyűjtögetünk a családoktól, és akkor azokat a rászoruló családoknak adjuk tovább. ... mindig cipőt, ruhát, mikor mit ...”* (védőnő).

A külön fekhely biztosításáról ezt nyilatkozta ugyanez a szakember: *„Van, ahol két-három-négy gyerek is felnő, hogy soha nem volt gyerekágy. ... Volt már olyanom is, hogy két összetolt fotelben tartotta (a szülő) csecsemőként. Hát igen, többnyire a szülővel alszanak. ... a babakocsiban is alhat otthon (a gyerek), és azt többnyire úgy iparkodnak, beszerzik. Hát, használtan azt is néha sikerül, innen a faluból odaadják.”* (védőnő).

A gyermeki igények a „luxus” szükségletek terén maradnak leginkább kielégítetlenül. Zsebpénzt a szegény családok 15%-a nem tud biztosítani gyerekének. Iskolai felzárkózásra, tehetséggongozásra a szegény háztartások közel negyedében (23%) nem telik (ezt a térségi Gyerekesély program a tanodákkal ellensúlyozza, 6.4. pont). Évente egy hét üdülésben a szegény gyerekek legalább felének nincs része.

A kérdés és interjúzás tapasztalatai alapján a kistérségi központban jobb a helyzet a gyermekszükségletek kielégítettsége terén, mint a falvakban:

„A térség központjában, Vásárosnaményban már jobb körülmények uralkodnak, a szülők is pozitívabban állnak a gyermekeik jövőjéhez, más szükségletek maradnak kielégítetlenebbek. Az alapvető szükségleteket itt általában tudják a szülők önerőből biztosítani a gyerekeik számára.” (kérdőbiztos terepnapló).

A szakemberek rámutattak egy fenntartható civil kezdeményezésre, amely a hátrányos helyzetű gyerekeket hosszabb időtávban segíti: *„Mi felvállaltuk, hogy nyolcadik osztályig egy osztályt végigkísérünk, tehát már most negyedikesek a gyerekek, első osztályban kezdtük. És akkor egy évben két alkalommal vendégül látjuk őket, piknikre hívjuk, szabadtéri piknikre, közösen főzünk ... Harmadik alkalommal pedig gyermeknapon mi ott vagyunk és 'zsákbamacskát árulunk', tehát bevegyülünk a szülők közé. Ők pedig viszonzásképp anyák napi műsorral kedveskednek ...” (civil szervezet vezetője).*

A kistérségi Gyerekesély programnak több folytatásra érdemes eleme van. Az egészséges étrend és életmód elterjesztéséhez például úgy járult hozzá a program, hogy több rendezvényen egészséges ételeket kóstoltattak a gyerekekkel és szüleikkel. Egy védőnő is beszámolt róla, hogy az óvodában a gyümölcsöket népszerűsítette. Az ilyen és hasonló, az egészséges életvezetést propagáló kezdeményezéseknek (közös bevásárlás, főzés, étkezés) nagy a létjogosultsága a térségben.

„... múlt héten az oviban voltam, gyümölcssalátát készítettünk. Hát ezekkel a gyerekekkel igazi élmény volt, ahogy vágta mindenki a kis apró kockára az almát. ... És akkor elkészítettük, és utána megettük együtt.” „... a legutóbbi igény az volt az egyik fiatalasszony részéről, pedig már két gyereke van ..., hogy írjak össze neki egy listát, hogy ő mit vegyen meg hó elején, amikor megkapja a pénzt, hogy őneki még hó végén is legyen mit főzni. Nem tudta, hogy kell bevásárolni. Hogy kell a pénzt beosztani úgy, hogy tartós élelmiszert vegyen. ... végül aztán egy köztes megoldást találtunk: a korábbi nevelőszülőt bíztuk meg a vásárlással. ... De hát nincs mindenki mögött család.” (védőnő).

A kérdőíves felmérés adatai tükrében az sem véletlen, hogy nagy a kereslet a

kistérségi Gyerekesély program keretében szervezett - a gyermeki látókör tágítását, élmények szerzését is szolgáló - táborok, kirándulások, közösségépítő megmozdulások, valamint a szabadidő hasznos és tartalmas eltöltését kínáló programelemek és szolgáltatások iránt:

„Gemzséről ... kirándultattunk gyerekeket. ... Az, hogy étterembe beüljenek és egyenek, az nekik egy mesével ér föl.” (a program munkatársa).

„Ezen kívül van ifi pontos szolgáltatásunk is, az megint másik három településen (Jándon, Beregsurányban, Tiszaadonyban). Ugye, itt már a nagyobb korosztályt célozzuk meg. ... a kisebb településen, ahol nincs arra lehetőség a gyerekeknek, hogy délután, hogy estére, mondjuk, nyáron hasznosan töltsék az idejüket. És mit csinálnak ezek a gyerekek? Elmennek akár a kocsmába, mert nincs más közösségi hely és mondjuk, ott csocsóznak, biliárdoznak. Lehet, hogy csak éppen kólláznak, de azért azt mi mindnyájan tudjuk, hogy ez nem az a színtér, ami mondjuk a legjobb egy kamaszodó fiatalnak. ... programokat szervezünk, akár sportfoglalkozásokat, akár nagyon jó kis szellemi vetélkedőket, vagy éppen olyan előadókat hívunk meg hozzájuk, akik tényleg hasznos és nagyon értelmes dolgokat próbálnak nekik elmagyarázni... .” ... „Ezenkívül a gyerekeknek szerveztünk Beregsurányon nyári táborozást, szintén a halmozottan hátrányos, illetve hátrányos helyzetű családok gyermekeiről beszélünk. Százötven gyereket sikerült így egy-egy hétre elvinnünk táborozni. Hát tényleg fantasztikus érzés volt nekik.” (a program munkatársa).

8. Egészség

A rossz anyagi körülmények nem csak a gyermekek betegségeinek kialakulásához járulnak hozzá, de a magzat fejlődését is befolyásolják. Számos betegség visszavezethető a magzat méhen belüli fejlődésére, a magzati alultápláltságra. A magzati alultápláltság egyik indikátora az alacsony születési súly. Vizsgálatok kimutatták, hogy az alacsony születési súly nagyobb eséllyel vezet egyes felnőttkori – keringési, anyagcsere, mentális - betegségek kifejlődéséhez, illetve korai halálához. A kutatások pozitív kapcsolatot fedeztek fel az alacsony társadalmi-gazdasági státusz és az alacsony születési súly között is.²⁹ Így közvetett módon összefüggés mutatható ki az alacsony társadalmi státusz és egyes betegségek kialakulása, valamint bizonyos halálokok között. Több kutatás rámutatott arra is, hogy a szegénységben élő terhes anyák milyen veszélyeknek lehetnek kitéve, amelyek a magzat fejlődését negatívan befolyásolhatják (ilyen többek között a fokozott stressz, alacsony tápértékű és egészségtelen étkezés, vagy a nehéz fizikai munkából adódó terhelés)³⁰.

Magyarországon a gyerekek 10%-a alacsony, 2500 grammnál kisebb súllyal születik. Adataink szerint ez az arány a Vásárosnaményi kistérségben 20%-os (23. tábla). Ez azzal a következménnyel jár, hogy a gyermekek ötödénél egyes betegségek kockázati esélye magasabb, mint a nagyobb súllyal született társaiknál. A tehetősebb és kevésbé tehető családok gyerekei között lényeges különbségek mutatkoznak: a szegények körében 10%-kal több gyermek születik alacsony súllyal.

²⁹ Az ilyen jellegű kutatások kezdeteihez lásd: The Black Report 1980: Inequalities in Health. Report of a Research Working Group (Chair: Sir Douglas Black). Department of Health and Social Security, United Kingdom.

³⁰ Bővebben: Black, Sandra E. – Devereux, Paul J. – Salvanes, Kjell G. (2005): From the cradle to the labor market? The effect of birth weight on adult outcomes. National Bureau of Economic Research. Spencer, Nick (2010): Health Consequences of Poverty for Children. Published by End Child Poverty with the support of GMB.

23. tábla: Gyermekbetegségek aránya a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Jellemző-e a gyermekre?	országos*	kistérség		
		szegény	nem szegény	összesen
2500 g alatti súllyal született	10,0	24,9	13,3	19,7
hallásprobléma	2,1	1,8	0,7	1,3
látásprobléma	6,8	10,3	14,8	12,2
egyéb tartós egészségügyi probléma	7,8	10,8	13,6	11,9

*TÁRKI Háztartásmonitor 2012

A látásprobléma és egyéb tartós egészségügyi probléma előfordulási gyakorisága a kistérségben meghaladja az országos átlagot. Adataink szerint e betegségek a szegény és nem szegény gyerekeknél hasonló arányban jelentkeznek.

24. tábla: A gyermekek egészségi állapotának néhány mutatója a Vásárosnaményi kistérségben (%)

Jellemző-e a gyermekre?	országos*	kistérség		
		szegény	nem szegény	összesen
mozgásszervi rendellenesség	0,7	1,9	1,7	1,8
keringési betegség (pl. szívrendellenesség)	1,0	1,8	0,7	1,3
tartós idegrendszeri betegség (pl. epilepszia)	0,1	0,2	1,8	0,8
emésztőrendszeri betegség (pl. fekély, reflux)	0,7	0,4	0,4	0,4
asztma	1,7	2,3	2,9	2,6
egyéb légzőszervi betegség	1,4	1,7	0	1,0
allergia (szénanátha, ekcéma)	2,4	3,3	5,7	4,3
depresszió vagy más pszichikai betegség	0,3	0,6	0,4	0,5

*TÁRKI Háztartásmonitor 2012

Ebből nem feltétlenül következtethetünk arra, hogy a rosszabb anyagi körülmények között élő gyerekek egészségesebbek, vagy legalább olyan egészségesek, mint a többiek. Inkább arról lehet szó, hogy a szegény családokban nem derül fény ezekre a betegségekre, nem is diagnosztizálják őket.

Számos egyéb tartós egészségügyi probléma az országos átlagnál gyakrabban fordul elő a kistérségben, ilyenek az allergia, asztma, mozgásszervi rendellenesség, keringési betegség, depresszió (24. tábla). Az allergia és asztma kialakulása összefüggésben állhat a lakhatási körülményekkel (5. fejezet): a nedves padlózat és falak okozhatnak ilyen jellegű tüneteket.

A betegségek felismerését segíti a Gyerekesély program keretében indított egészségügyi szűrőprogram:

„Egészségügyi szűrővizsgálatokat végzünk, a védőnőkkel nagyon jó a kapcsolatunk, tanácsadói szolgáltatás keretében a szülőknek tartunk mindenféle témában előadásokat – nagyon-nagyon szeretik. Meg van határozva minden hónapban, hogy melyik az az öt település, ahová eljutunk és már nagyon várnak minket.” (a program munkatársa).

Az egyik védőnő kiemelte, hogy – részben önszorgalomból - ők is jelen vannak a nagyobb tömegeket megmozgató rendezvényeken, és lakossági szűréseket tartanak. A szűrővizsgálat ugyanakkor csak az első lépés; nagyon fontos, hogy ezt pontos diagnózis, majd kezelés kövesse. Az interjúkban szóba került szülői érdektelenségen túl a család anyagi lehetőségei is korlátozhatják a gyermekbetegségek kezelését.

„Ami engem nagyon zavar és nagyon frusztrál..., ahogy amikor nem talál az ember megértő fülekre a szülők részéről. ... kiszűrünk valamit, és egyszerűen nem viszi el, nem viszi tovább, szemet huny a dolgok fölött. Hát most nagyon durvát fogok mondani, mondjuk kiszűrünk egy látásromlást a gyereknél első osztályban, de úgy megy el nyolcadikba, hogy nincs szemüvege. ... van ilyen. ... vagy a logopédus. ... Az a baj itt nálunk, hogy be kell vinni Naményba. Ki fogja bevinni? Nagyon kevesen. ... Tavaly nagyon jó volt, hogy az óvodába járt a logopédus.

Helyben, az óvodában orvosolták a problémát.” (védőnő).

A gyermekek egészségi állapotát és fejlettségét többféleképpen felmérhetjük. Ennek egyik módja, hogy megkérdezzük a szülőket, mint gondolnak gyermekeikről e tekintetben. A szülők válaszai alapján a testileg fejletlenebb gyerekek aránya az országos átlagnál (2%) magasabb a kistérségben; a szegény gyerekek körében eléri annak kétszeresét (4%). A szellemileg fejletlenebb gyerekek aránya az országos átlaghoz hasonló a kistérségben, és valamivel magasabb a szegény, mint a nem szegény családokban³¹.

A korai fejlesztést célzó intézményi szolgáltatások igénybevételét azzal a kérdéssel mértük, hogy a gyermek részesült-e fejlesztésben (gyógytorna, fejlesztő torna, logopédiai fejlesztés stb.) az iskola megkezdése előtt. Erre a kérdésre – az országos átlagnak³² megfelelően – minden tizedik szülő válaszolt igennel. A válaszokat a jövedelmi dimenzió szerint megbontva azt látjuk, hogy a korai fejlesztés igénybe vételében nincs különbség a szegény és nem szegény családok között. A fejlesztés leggyakrabban négy éves korban kezdődött (24%), de sokan voltak az öt éves kortól (20%) és három éves kortól (11%) fejlesztésre járó gyerekek is.

A gyermekek egészségi állapotára negatívan hatnak a különböző devianciák, így a dohányzás, valamint az alkohol- és drogfogyasztás is. A szülők tudomása szerint a 6-17 éves gyerekek 5%-a dohányzik alkalmanként vagy rendszeresen, illetve 4% néha fogyaszt alkoholt. Az iskolában pedig a szülők tizede gondolja aktuálisnak a droproblémát, a túlzott alkoholfogyasztást (6.4. pont).

A tereptapasztalatok szerint a kistérségi családok tagjainak lelkiállapota sem kielégítő:

„A meglátogatott családoknál érzékelhető volt a boldogtalanság. Szinte mindenki azt válaszolta az egészségi állapotára vonatkozóan feltett kérdésre is, hogy nem megfelelő.” (kérdezőbiztosi terepnapló).

³¹ TÁRKI Háztartásmonitor 2012 alapján

³² TÁRKI Háztartásmonitor 2012 alapján

„... (a 2001-es árvíz után) depresszióba hajlók lettek az emberek, ... az a nyitottság, ami egy falura jellemző volt, az ... megcsappant. ... Én azt hittem, hogy ez a nagy baj összehozza az embereket, és nem. ... megkeseredtek egy kicsit az emberek. ... Amúgy is van okunk, mert igen, munkahelyek nincsenek, meg egyébek ..., de olyan befelé fordultabbak lettek, olyan kesergősebbek, kicsit pesszimisták. És egyre több a beteg ember. ... És olyan, mint hogyha így a betegségbe menekülne.” (védőnő).

A fentiek tükrében megállapítható, hogy a kistérségi gyerekek egészségi állapota rosszabb, mint az országos átlag. A kistérségi gyerekstratégiának a betegségek kiszűrésén túl lehetőség szerint megoldást kellene kínálnia arra a problémára is, hogy hogyan lehet a felismert betegségek kezelését, gyógyítását elősegíteni, és összességében: a gyermekek és családtagjaik testi-lelki egészségi állapotát javítani.

9. Településsel kapcsolatos vélemények

A Háztartás kérdőívben a családok véleményt alkothattak arról, hogy mennyire szeretnek a településükön élni. A válaszadók körülbelül fele (53%) szeret azon a helyen lakni, ahol most él, harmaduk (32%) semleges álláspontot alakított ki, 15% pedig nem vagy nem nagyon szereti jelenlegi lakóhelyét. Azt, hogy elköltözik a településről, mindössze nyolc családból egy (12%) tervezi családok adataink szerint. Az elvagyódók legtöbben Barabáson, Gemzsén, Aranyosapátiban vannak. A költözési szándék azonban nem tűnik komolynak, vagy maga a költözés nem tűnik reális lehetőségnek, mert sokan nem tudták behatárolni, hova és mikor állnának tovább.

Ezt a tereptapasztalatok is alátámasztják: *„Sokan mihamarabb szeretnének elköltözni a településről, de erre se látnak sok esélyt, hiszen a településen szerintük alig van értéke az ingatlanoknak, és arra is kevés esélyt látnak, hogy valaki megvásárolja a házukat. (hallgatói terepnapló).*

25. tábla: Mennyire szeret azon a településen lakni, ahol most él?

település ³³	összes érvényes válasz 1-től 5-ig (fő)	a „4=szeret” és „5=nagyon szeret” válaszok aránya (%)
Gulács	21	75,6
Vásárosnamény	82	74,2
Jánd	19	59,6
Tarpa	54	49,2
Gemzse	24	48,5
Tiszaadony	13	44,9
Tiszakerecseny	28	42,1
Aranyosapáti	60	42,0
Beregsurány	19	41,3
Tiszavid	18	38,7
Barabás	18	31,5

³³ Mivel Mátyuson összesen öt családot kérdeztünk meg, ezért ezt a települést nem szerepeltetjük a táblázatban.

Ha településenként külön vizsgáljuk, hogy mennyire szeretnek ott lakni az emberek, Gulács és Vásárosnamény tűnik a legélhetőbb lakókörnyezetnek (25. tábla). Ebben a kistérségi központ esetében nyilván szerepet játszik az, hogy a különböző szolgáltatások, intézmények, munkahelyek elérhetőbbek az emberek számára, mint a kisebb településeken. A legkevésbé a Tiszaviden és Barabáson élők szeretik falujukat.

A kérdezettek saját szavaikkal is elmondhatták véleményüket lakóhelyükről. Konkrétan arra kérdeztünk rá, hogy a családok mit tartanak a településen jónak, előnyösnek, és mit tartanak hiányosságnak, fejlesztendő területnek a gyerekek szempontjából. Itt meg kell jegyeznünk, hogy településenkénti eredményeink a kisebb falvakra kevésbé általánosíthatók, mert eleve kevés család került bele a felmérés mintájába. Bár minden településen akadtak kérdezettek, akik azt felelték, hogy semmilyen pozitívumot nem tudnak említeni a településsel kapcsolatban, számos olyan tényező felmerült a kistérségben, amelyet a válaszadók pozitívan ítélték meg. Ha a pozitív és a negatív válaszok számát összehasonlítjuk, akkor a gyermekek szemszögéből lakóhelyi előnyöket és hátrányokat nagyjából ugyanannyian említettek.

A válaszokat vizsgálva ki lehet emelni néhány olyan tényezőt, amelynek megléte vagy hiánya alapvetően meghatározza a kérdezettek hozzáállását, s válaszaik irányát. A felsorolt szempontok előnyként és hiányosságként egyaránt megjelennek, néhol ugyanazon településeken belül is. Ezt a családok különböző elvárásai és igényei, eltérő informáltsága, illetve hozzáférési lehetőségei is magyarázhatják.

- *programlehetőségek*: közös vonása a kistérségi településeknek, hogy spontán módon többen kiemelik: a fiatalok számára helyben megfelelő program- és szórakozási lehetőségek állnak rendelkezésre (kulturális programok, ifjúsági programok, sportolási lehetőségek, stb.). Ezt Gemzsén, Beregsurányban, Aranyosapátiban, Tarpán, Barabáson üdvözlük. Ugyanakkor Vásárosnaményban Tarpán, Aranyosapátiban (még) több gyerekprogramot várnának a családok.

- *oktatási intézmények jelenléte*: a szülők számára fontos szempont, hogy az óvoda, iskola minél közelebb legyen hozzájuk. Ennek előnyeit Aranyosapátiban, Tarpán, Barabáson elemik ki, általában az ott folyó szakmai munkával is elégedettek.

Tiszaviden a felmérés idején működő tanodára utaltak sokan pozitívként a szülők. (A tiszavidi tanoda településen betöltött fontos szerepe a hallgatói terepnaplókából is visszaköszönt.) Hiányosságokra például Jándon utalnak az oktatási intézmények vonatkozásában.

- *játszóterek, parkok*: egy-egy település életében fontos megítélési szempontként jelentkezik, hogy ezek mennyire adottak a gyermekek számára. Ezzel kapcsolatban elégedettségükről leginkább Vásárosnamény, Tizsakerecseny, Gulács lakói számolnak be. Elégedetlenségüknek Tiszaadonyban, Beregsurányban, Barabásban, Tiszaviden, Tarpán, Aranyosapátiban adnak hangot.

- *környezeti adottságok*: az életminőség egy fontos eleme, hogy mennyire csendes, nyugodt, jó levegőjű településen élnek az emberek. Ennek áldásos hatásai, valamint a település rendezettsége elsősorban Tarpán és Vásárosnaményban kerül szóba. A megfelelő infrastruktúrát - közvilágítást, csatornázást - Gemzsén hiányolják a megkérdezett családok.

A főbb választípusok kiemelésével látható, hogy melyek azok a pontok, ahol érdemes (még további) fejlesztéseket tenni, mert ezáltal hangsúlyosabb lehet a település gyerekbarát jellege, s nőhet a település megtartó ereje.

A hallgatói benyomások változatosak voltak az egyes mintába került településekről. Jobb helyzetűnek érzékelték Beregsurányt, Gulácsot, Vásárosnaményt.

„... ezen a településen egész jól élnek az emberek, gondolom azért, mert nagyon közel van az ukrán határ (Beregsurány)”. „A magyar családok a kistérség rossz életkörülményeihez képest jól éltek, rendezett házban, jó anyagi körülmények között (Gulács).” (kérdőbiztosi terepnaplók).

A felmérésben nem szerepelt Csaroda és Tákos, ezek faluképe egységes, rendezett, *„annak idején az árvíz rendeztette.”* (civil szervezet vezetője). *„Csaroda, Tákos, az nagyon szépen megújult. Tákoson mondjuk, szinte majdnem minden házat újjáépítettek. Én azt gondolom, hogy nagyon borzasztó volt ezt az*

árvizet átélni, de olyan, mintha kárpótolva lettek (volna) az emberek. ... Szerintem ez is hozzájárul ahhoz, hogy ilyen rendezettnek tűnik ez a térség.” (védőnő).

Negatív kép Tiszavidről, Tarpáról, Aranyosapátiról rajzolódott ki a végigjárt települések közül. A Kistérségi tükör is ezeket említi a problémák halmozódásával jellemezhető településekként, kiegészítve a sort a felmérésben nem szerepelt Gyürével, Hetefejércsével és Ilkkel.

„... szegényes településről van szó, és helyenként szinte embertelen, hogy milyen körülmények között élnek családok, gyermekek (Tiszavid).” Egyik (felkeresett) háznál sem volt rendezett az udvar, a házak romos állapotban voltak (Tarpa).” „Aranyosapátit egy kedves kis településnek írtam le, ahol elég nagy a szegénység.” (kérdőbiztosi terepnaplók).

10. Gyerekszegénység elleni program

A felmérés során megkérdeztük a családokat arról, hogy hallottak-e róla, hogy a kistérség részt vesz az országos Gyerekszegénység elleni programban. A megkérdezett családok közül nagyjából minden ötödik válaszolt erre a kérdésre igennel (26. tábla). Ez az arány egyébként független attól, hogy alacsonyabb, vagy magasabb jövedelmű családról van-e szó³⁴.

26. tábla: A Gyerekszegénység elleni program ismertsége a Vásárosnaményi kistérségben (%)

	szegény	nem szegény	összesen
Hallott-e arról, hogy az Önök kistérsége részt vesz a Gyermekszegénység elleni programban?	17,7	18,2	17,9
Van-e olyan 0-17 év közötti gyermek, aki részt vett a Gyerekesély programokban?	56,4	17,3	37,4
Van-e olyan felnőtt, aki részt vett a Gyerekesély programokban?	24,2	17,3	21,1

A program elsődleges célcsoportját a szegény családok gyermekei képezik, ezért örvendetes, hogy azon családokban, ahol hallottak a programról, legalább minden második szegény gyerek részt is vett benne. A programról hallott felnőttek közül minden ötödik bevonódott a programba. A felnőttek jellemzően kísérők vagy önkéntesek voltak, ezért nemcsak szegény családokból érkeztek. Korábbi tapasztalataink szerint előfordul az, hogy bár a gyerekek igénybe vették a kistérségi Gyerekesély program szolgáltatásait, a szülők azt nem kötötték a programhoz. Ezt az

³⁴ Kistérségi tapasztalataink alapján a programot sokszor „Biztos Alapok”-ként emlegetik a munkatársak, ezért lehetséges, hogy e hívószó alatt többen ismerték volna fel a projektet. A projekt pontos megnevezése: „Biztos Alapok Felsőfokon” – A Vásárosnaményi kistérségben minden gyermek egyenlő eséllyel indul. TÁMOP-5.2.3.A-12/1-2012-0010. A program szakmai megvalósítása 2013 márciusában indult.

eshetőséget is számba véve a fenténél magasabb részvételi arányban gondolkodhatunk. Továbbá, mivel a programban résztvevők számának és a célcsoport elérésének mérésére más mérőeszközt dolgoztunk ki (monitoring rendszer), a fenti arányok inkább jelzés értékűek.

A felmérés idején (2013. október) a projekt szakmai megvalósítása nyolc hónapja tartott. Ekkorra a projekt munkatársai a helyi szakemberekkel karöltve számos projektelemet megvalósítottak:

„Meg valahogy megmozdult körülöttünk valami. ... Itt mi annyira a végeken vagyunk, és annyira nehezen jutnak el hozzánk a dolgok. És amikor valami végre történik, akkor mindenki kapható mindenre. ... a kolléganőimmel ... örültünk, hogy valami történni fog a gyerekeink érdekében. ... És hát az nem is olyan apró dolog, amikor bevonódik egy ilyen projekt mögénk. Ez olyan, mint egy megerősítés, mint hogyha a hátulról támasztanak a hátunkat. ... Amit mondunk, az most már nyomatékosabb, mert van még valami mögöttünk.” (védőnő).

„... tényleg nagyon odaállnak, és nagyon is sokat segítenek, és keresik a lehetőségeket, ez biztos, hogy ők nagyon sokat dolgoznak.. ... Sokat elértek, én úgy látom..., de még nincs vége a harcuknak. ... ők tényleg azért vannak ott, hogy a hátrányos helyzetű gyerekeknek segítsenek. csak mint minden rendszerben, (itt is) van ellenzék.” (nemzetiségi önkormányzat munkatársa).

A Gyerekesély program a korábbi Segítő Hálózat projekt alapjaira is építkezhetett; ennek számos előnyére, és egy-egy hátrányára is fény derült.

Felhasznált irodalom

Anderson, Sarah E. – Whitaker, Robert C. (2010): Household Routines and Obesity in US Preschool-Aged Children. *Pediatrics*. Official Journal of the American Academy of Pediatrics. DOI: 10.1542/peds.2009-0417. Published online on 8 February 2010. <http://pediatrics.aappublications.org/content/125/3/420.full.pdf+html>.

Balás Gábor, Habarics Anikó, Nagy Gábor, Czaller László, Kulcsár Gábor, Luksander Alexandra (2012): Vásárosnaményi kistérségi tükör. Helyzetfeltárás. TÁMOP-5.2.1-11/1. Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapest.

http://www.gyerekesely.eu/sites/default/files/tukrok/kistersegi_tukor_vasarosnameny.pdf.

Bojer Anasztázia, Kovács Marcell, Simor Éva, Vörös Csabáné, Waffenschmidt Jánosné (2013): 2011. évi Népszámlálás. 3. Országos adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orsz_2011.pdf.

The Black Report 1980: Inequalities in Health. Report of a Research Working Group (Chair: Sir Douglas Black). Department of Health and Social Security, United Kingdom.

Black, Sandra E. – Devereux, Paul J. – Salvanes, Kjell G. (2005): From the cradle to the labor market? The effect of birth weight on adult outcomes. *The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press, vol. 122(1). pp. 409-439.

Danis Ildikó (2010): A fejlődés-lélektani perspektíva: gyermeki szükségletek. In: Surányi Éva - Danis Ildikó - Herczog Mária (szerk.): *Családpolitika más-más szemmel*. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest. 102-137. o.

Gábos András – Szívós Péter – Tátrai Annamária: Szegénység és társadalmi kirekesztettség Magyarországon, 2000-2012. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a Magyar társadalomban*. TÁRKI Monitor Jelentések 2012.

Hámori Szilvia – Köllő János: Kinek használ az évvesztés? Iskolakezdési kor és tanulói teljesítmények Magyarországon. *Közgazdasági szemle*, LVIII. évf., 2011. február. 133–157. o.

Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (2000): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Tanulmányok, dokumentumok. Aktív Társadalom Alapítvány – Új

Mandátum, Budapest.

Kemény István - Janky Béla - Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság, 1971-2003. Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2012/5. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék.

KSH (2005): A jövedelem mint az országos anyagi jólét mérőszáma. Társadalomstatistikai Füzetek 43. KSH, Budapest.

KSH (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör 2013/66. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/laekindikator/laekindikator12.pdf>

Ladányi János - Szelényi Iván (2000): Ki a cigány? In: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum, Budapest.

Spencer, Nick (2010): Health Consequences of Poverty for Children. Published by End Child Poverty with the support of GMB.

Vágó Irén (2005): Felfelé terjeszkedő óvodáztatás – stagnáló hozzáférés. Educatio 4. sz. 742–761. o.

Főbb internetes források:

http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/07/tables/load1_1.html

http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00

http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_15

<http://www.biztosalapokfelfokon.hu>

MELLÉKLET

A felmérés kérdőívei